

**SOCIALINĖS REABILITACIJOS
PRIEMONIŲ TAIKYMO LAISVĖS
ATĖMIMO VIETOSE ANALIZĖ: ESAMOS
PRAKTIKOS TOBULINIMO PERSPEKTYVOS**

Vilnius
2018

SOCIALINĖS REABILITACIJOS PRIEMONIŲ
TAIKYMO LAISVĖS ATĖMIMO VIETOSE
ANALIZĖ: ESAMOS PRAKTIKOS TOBULINIMO
PERSPEKTYVOS

Rūta VAIČIŪNIENĖ, Vaidas VIRŠILAS

2018 | Vilnius

Autoriai:

Rūta VAIČIŪNIENĖ, Vaidas VIRŠILAS
Lietuvos teisės instituto mokslo darbuotojai

Recenzentai:

Prof. dr. Snieguolė Matulienė
Mykolo Romerio universitetas
doc. dr. Laima Žilinskienė
Vilniaus universitetas

ISBN 978-9986-704-54-6 (internetinis/online)

Redakcijos adresas:

Ankštoji g. 1A, LT-01109 Vilnius.
Tel./faks. (8 5) 249 75 91,
info@teise.org, www.teise.org

© Lietuvos teisės institutas, 2018

TURINYS

ĮVADAS	5
1. Socialinės rehabilitacijos įgyvendinimui palankios atmosferos kūrimas: darbuotojų motyvavimas, kvalifikacija ir palaikymas	11
1.1. Įkalinimo įstaigų kultūra socialinės rehabilitacijos požiūriu: atmosfera, darbuotojų palaikymas bei funkcijų pasiskirstymas	11
1.2. Dinaminės priežiūros taikymas.....	14
1.3. Socialinės rehabilitacijos priemonės įgyvendinančių darbuotojų motyvavimas ir kvalifikacijos kėlimas	19
2. Laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų rizikos vertinimas ...	22
3. Socialinės rehabilitacijos priemonės: kalinčiųjų motyvavimas, aprobuotos ir neaprobuotos programos, skirtingų nuteistųjų grupių poreikiai	29
3.1. Nuteistųjų motyvavimo priemonės ir būdai.....	29
3.2. Neaprobuotų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių vykdymas	31
3.3. Aprobuotų (elgesio) pataisos programų vykdymas.....	36
3.4. Socialinės rehabilitacijos įgyvendinimas atsižvelgiant į skirtingus teisės pažeidėjų poreikius.....	42
IŠVADOS.....	46
REKOMENDACIJOS	49
LITERATŪRA.....	51
PRIEDAI	56
<i>Summary</i>	58

ĮVADAS

Reabilitacijos paradigma teisės pažeidėjų korekciją vykdančiose institucijose, išgyvenusi idėjinį nuosmukį XX amžiaus aštuntajame dešimtmetyje, buvo atgaivinta pasitelkus korekcinį programų efektyvumo tyrimus, kurie leido empiriškai pagrįsti programų poreikį bei poveikį. Po 1974 metais R. Martinsono paskelbto reabilitacijos žlugimo ir įsivyravusios „niekas neveikia“ (angl. *nothing works*) doktrinos iš esmės performuluoti pagrindiniai korekcijų programų efektyvumo klausimai, tai yra vietoj klausimo – kas efektyvu ir tinkama visiems pažeidėjams – pradėta klausiti, kokie metodai yra tinkamiausi skirtingoms pažeidėjų grupėms ir kokiomis sąlygomis šie metodai yra veiksmingiausi¹. Neabejotina, kad reabilitacijos paradigmos atgaivinimui pamatus padėjo rizikos-poreikio-reakcijos modelio (angl. *Risk-Need-Responsivity Model*, sutrump. RNR) suformuluoti teiginiai, nukreipti į rizikos vertinimo procedūros mokslinį pagrindimą ir išgryninimą, skirtą sukurti rizikos veiksnių neutralizavimo, individualių programų parinkimo mechanizmus. RNR modelyje išskiriami aštuoni nusikalstamą elgesį skatinantys rizikos faktoriai: asocialios nuostatos, aplinka ar asmeninės savybės, asocialus elgesys praeityje, narkotinių medžiagų vartojimas, šeimyninė ar darbinė padėtis, laisvalaikio praleidimo būdai. RNR tikslas – suvaldyti išvardintus rizikos veiksnius pasitelkiant validuotą rizikos veiksnių vertinimą bei kognityvines elgesio korekcijos programas, individualiai pritaikytas nuteistojo poreikiams atsižvelgiant į jo asmenybę, motyvaciją, gebėjimus, įgūdžius ar kitas aplinkybes².

Intervencinių programų aprobavimo, stebėsenos, efektyvumo vertinimo, vykdytojų apmokymo ir palaikymo procedūros tapo įprasta reabilitacinio darbo kasdienybe, o pati elgesio korekcija kur kas labiau pagrįsta, pamatuota ir įvertinta³. RNR paradigmos opozicijoje formavosi gero gyvenimo modelio (angl. *Good Lives Model*, sutrump. GLM) perspektyva, kuri reabilitacines galimybes siejo su geresnės gyvenimo kokybės prieinamumu, skatinant gerovės nenusikalstamomis priemonėmis siekį. Taigi šiuolaikinės reabilitacijos kryptis formavosi abiejų modelių diskusijose ir sankirtose⁴. Analizuojant abu modelius, matyti, kad šiandieninės modelių

¹ Cullen F. T. The Twelve people who saved Rehabilitation: How the Science of Criminology made a Difference // *Criminology*, 2005, Vol. 43(1), p. 1–42.

² Andrews D. A., Bonta J., Wormit J. S. The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model. Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention? // *Criminal Justice and Behavior*, 2011, Vol. 7(38), p. 738.

³ Cullen F. T., 2005, p. 1–42.

⁴ Ward T., Yates P. M., Willis G. M. The Good Lives Model and the Risk Need Responsivity model. A Critical Response to Andrews, Bonta and Wormith // *Criminal Justice and Behavior*, 2012, Vol. 1(39), p. 94–110.

versijos inkorporuoja viena kitos idėjų: GLM neneigia rizikos veiksnių reikšmės, o RNR pritaria nekriminogeninių veiksnių svarbai⁵. Abu modeliai prisotinami naujų empirinių duomenų bei pagrindimo, todėl atsinaujina idėjiškai bei konceptualiai. Įvairius modelių elementus perima ir skirtingos šalys, teikdamos prioritetą vienai kryptčiai arba bandydamos jas derinti. GLM elementai šiuo metu dominuoja Švedijoje, Norvegijoje, Naujojoje Zelandijoje, Kanadoje ir kt. Lietuvoje, kai kurių mokslininkų nuomone, vyrauja RNR modelis, nors jį galima būtų laikyti mišriu, kadangi aptinkama ir GLM požymių⁶.

Taigi moksliniai įrodymai ir argumentai skatina kalbėti apie moksliskai pagrįstas ir pripažintas socialinės reabilitacijos priemones kaip apie pagrindinius ir nepakeičiamus įkalinimo įstaigų darbuotojų įrankius, leidžiančius nuosekliai ir sistemingai siekti nuteistųjų resocializacijos tikslų. Įvairūs tyrimai atskleidžia, kad efektyviausiomis derėtų laikyti kognityvines elgesio korekcijos programas bei socialinių įgūdžių lavinimo priemones, kur kas mažiau efektyviomis – individualius nestruktūruotus užsiėmimus bei pozityvaus užimtumo formas⁷. Nors socialinės reabilitacijos priemonių įvairovė ir jų taikymo kokybė tiesiogiai susijusi su šių priemonių efektyvumu, tačiau tinkamų įrankių naudojimas savaime negarantuoja sėkmingos nuteistųjų integracijos, o klausimas – kas gi iš esmės turi didžiausią poveikį teisės pažeidėjų elgesio kaitai ir sėkmingam resocializacijos procesui – išlieka diskusinis.

Kaip jau minėta, „niekas neveikia“ doktrina buvo įveikta empiriškai tiriant bei pagrindžiant efektyvumą ir bandant atsakyti į klausimą, kokios priemonės skirtingose grupėse yra veiksmingiausios. RNR modelio autoriai bandė suformuluoti pagrindinius veiksmingos reabilitacijos principus, kuriais buvo teigiama, kad efektyviausiai rizika ir poreikius atliepia kognityvinės elgesio ar socialinio mokymosi programos, pritaikytos kiekvienam pažeidėjui atsižvelgiant į jo mokymosi gebėjimus ir individualias charakteristikas. Viena efektyviausių, gausybės tyrimų duomenimis, laikoma kognityvinė elgesio terapija (angl. *Cognitive-Behavioral therapy*, sutrump. CBT). Ši terapija paremta nuostata, kad kognityvinės disfunkcijos yra įgytos, ne įgimtos, todėl CBT gali pozityviai paveikti pažeidėjų mąstymą. Vertinant skirtingų intervencijų efektyvumą svarbu pažymėti, kad reabilitacijos sėkmę, viena vertus, lemia objekty-

⁵ Wormith S. M., Althouse R., Simpson M., Reitzel L. R., Fagan T. J., Morgan R. D. The Rehabilitation and Reintegration of Offenders: The Current Landscape and Some Future Directions for Correctional Psychology // *Criminal Justice and Behavior*, 2007, Vol. 7(34), p. 879–892.

⁶ Žilinskienė L., Tumilaitė R. Resocializacijos modeliai ir jų taikymas // *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2011, Vol. 2(29), p. 285–313.

⁷ Plačiau žr.: Lipsey M. W., Wilson D. B. Effective intervention for serious juvenile offenders: A synthesis of research // Loeber R., Farrington D. P. (Eds.) *Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 1998, p. 313–345.

vūs veiksniai, tokie kaip tinkamas teisės pažeidėjo poreikius atliepiančių priemonių parinkimas, programų integralumas, įgyvendinimo nuoseklumas ir tęstinumas, kita vertus, kur kas sunkiau išmatuojami elementai, tokie kaip pataisos įstaigose vyraujantis socialinis klimatas, konstruktyvus teisės pažeidėjo ir reabilitaciją vykdančio specialisto tarpusavio santykis, tiek programą vykdančiojo, tiek joje dalyvaujančiojo motyvacija⁸. Vis daugiau šiuolaikinių mokslinių tyrimų atkreipia dėmesį į socialinei reabilitacijai palankaus socialinio klimato įkalinimo įstaigose kūrimą ir jo vaidmenį resocializacijos procese bei įrodo palankios reabilitacijai atmosferos ir recidyvizmo rodiklių sąsajas. Taip pat tyrimuose akcentuojamas pozityvaus socialinio klimato vaidmuo keičiant kalinčiųjų nuostatas, skatinant įsitraukimą į programas bei sėkmingą programų baigimą, didinant kalinčiųjų empatiją, gerinant tarpusavio santykius, savijautą bei psichinę sveikatą⁹. J. Stasch ir kitų atliktas tyrimas parodė, kad kuo pozityvesnis į reabilitaciją nukreiptas kalinčiųjų ir darbuotojų santykis, tuo didesnis tikėjimas programa, kuris prisideda prie dinaminių rizikos veiksnių, tai yra rizikos nusikalsti, mažėjimo¹⁰. Taigi atlikti tyrimai patvirtina, kad pačios progresyviausios priemonės ir programos yra tik įrankis, kurio efektyvumas priklauso nuo to, kaip sėkmingai ir kokioje aplinkoje jis bus panaudotas.

Nors Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje pradėti naudoti pažangūs rizikos vertinimo instrumentai bei apribotos elgesio korekcijos programos, visgi reabilitacijos procesas įkalinimo įstaigose nevyksta kryptingai, nuosekliai ir sklandžiai¹¹. Viena vertus, trūksta socialinės reabilitacijos idėjų palaikymo ir prioritetizavimo: sociali-

⁸ Landenberger N. A., Lipsey M. W. The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment // *Journal of Experimental Criminology*, 2005, 1, p. 451–476.

⁹ Stasch J., Yoon D., Sauter J., Joscha H., Dable K. P. Prison Climate and Its Role in Reducing Dynamic Risk Factors During Offender Treatment // *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 2018, Vol. 62(14), p. 4610.

¹⁰ Ten pat, 2018, p. 4618.

¹¹ Plačiau žr.: Dermontas J. Nuteistųjų socialinė reabilitacija // *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 51(43), p. 108–123; Malinauskaitė A., Uscila R. Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos problema // *Filosofija, Sociologija*, 2010, t. 21, Nr. 4, p. 257–267; Sakalauskas G. Kalinimo sąlygos ir kalinių resocializacijos prielaidos // *Teisės problemos*, 2015a, Nr. 2(88), p. 10; Sakalauskas G. Kalinių ir darbuotojų santykių įkalinimo įstaigose svarba nuteistųjų integracijai ir įstaigoje vyraujančiai atmosferai // *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika (STEPP)*, 2015b, Nr. 10, p. 52–67; Sakalauskas G. (Re)socializaciją skatinantis įkalinimas? // *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G. Sakalauskas)*. Vilnius: Žara, 2017, p. 162–165; Žemaitaitytė I., Čiurinskienė D. Nuteistųjų požiūris į dalyvavimą socialinėse programose kaip resocializacijos galimybę // *Socialinis darbas*, 2004, Nr. 3(2), p. 43–50; Čėsniienė I., Laurinavičius A., Ustinavičiūtė L. Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos // *Kriminologijos studijos*, 2015, Nr. 3, p. 59–81.

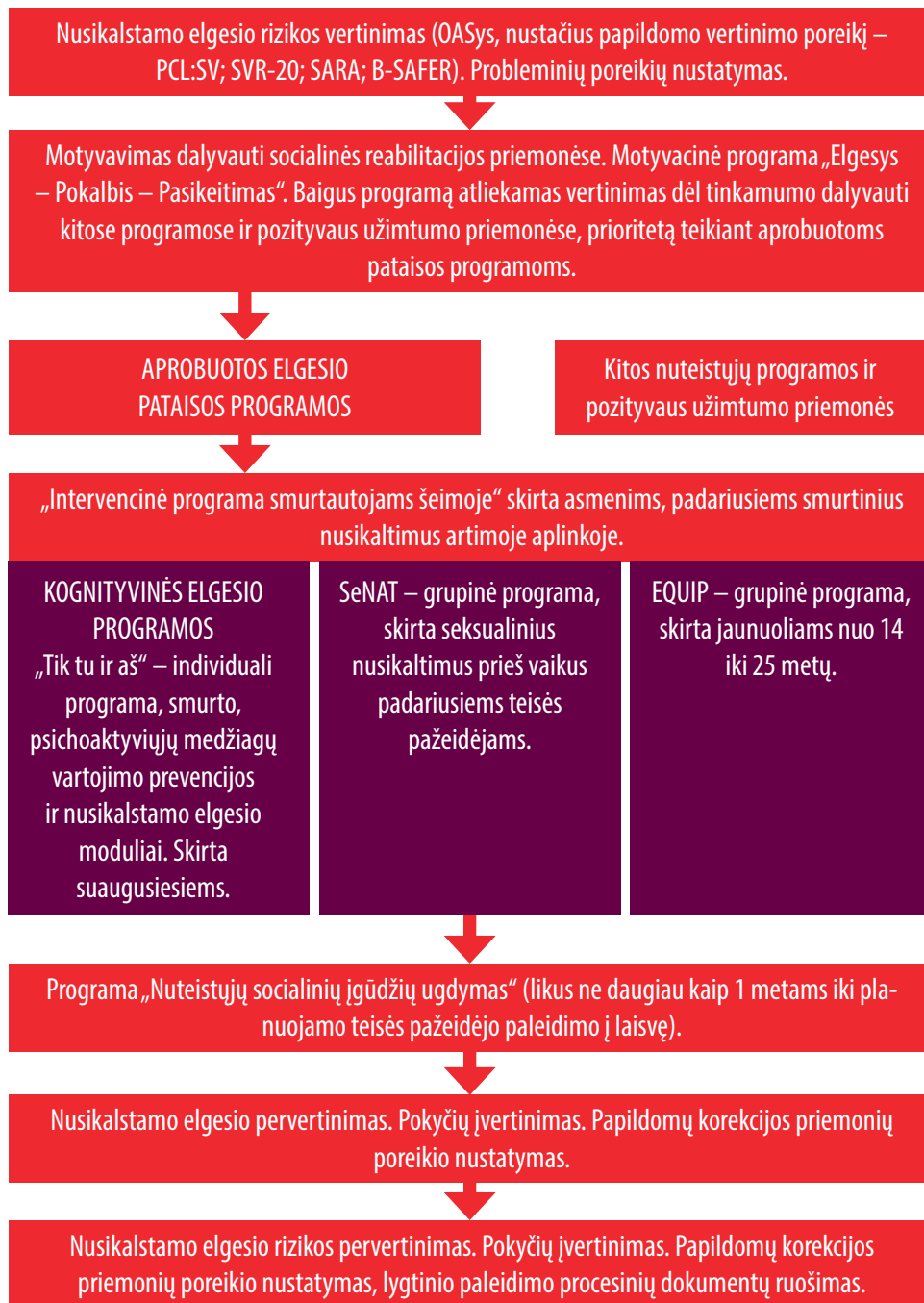
nės reabilitacijos darbuotojai nėra tinkamai motyvuojami, skatinami, didžiausią jų darbo krūvį sudarančios funkcijos yra orientuotos į darbą, nesusijusį su reabilitacija. Antra vertus, trūksta reabilitacijos išgryninimo aiškiai apibrėžiant ir teikiant prioritetą moksliskai pagrįstoms aprobeuotoms programoms bei sudarant palankias sąlygas jas vykdyti. Taip pat įvairios reabilitacijos priemonės turėtų būti vertinamos pasitelkiant kokybinę išraišką, orientuojantis į programų efektyvumo rodiklius, o ne į vykdytų programų ar jų dalyvių skaičius. Įvairiose ataskaitose pateikiami duomenys rodo, kad žmogiškieji ištekliai vykdant socialinę reabilitaciją naudojami gana intensyviai, tačiau rezultatai lieka neaiškūs ir nepamatuoti. Analogiška situacija, kai socialinė reabilitacija paremta dideliu skaičiumi sunkiai išmatuojamo efektyvumo programų, o didesnę jų dalį sudaro ne moksliskai pagrįstos elgesio korekcijos, bet įvairios pozityvaus užimtumo formos, buvo sprendžiama ir Šiaurės šalyse. Atlikus vertinimo ir aprobavimo procedūras, išgrynintos ir nubrėžtos ilgalaikės efektyvios ir pagrįstos reabilitacijos kryptys¹².

Metodologija. Šioje studijoje tęsiamas 2017 m. publikuotoje teorinėje studijoje¹³ pradėtas darbas, siekiant empiriškai ištirti aukščiau išvardintus probleminius reabilitacijos priemonių taikymo aspektus. Svarbu pažymėti, kad darbe pagrindinis dėmesys teikiamas ne nuteistųjų resocializacijai bendrąja prasme, bet korekcinio programų praktinio taikymo galimybėms, jų įgyvendinimo kokybei (darbuotojų motyvacijai, kvalifikacijai), taip pat programų veiksmingumo ir stebėsenos problematikai. Pirmojoje tyrimo dalyje sukurtas socialinės reabilitacijos priemonių taikymo Lietuvos įkalinimo įstaigose modelis, atskleisti empirinio pagrindimo ir gilesnio tyrimo reikalaujantys klausimai sudaro konceptualų studijos pagrindą. Pirmojoje tyrimo dalyje sukurtas minėtas modelis (pateikiamas žemiau esančioje 1 lentelėje) paremtas skirtingas reabilitacijos paradigmas nagrinėjančiomis teorinėmis perspektyvomis bei Lietuvoje egzistuojančia socialinės reabilitacijos programų praktika. Šios studijos pagrindą sudaro empirinio tyrimo analizė vengiant išsamios teorinių perspektyvų bei mokslinių tyrimų apžvalgos, atsiremiant tik į tyrimus, susijusius su empirinio tyrimo metu gautais duomenimis. Pirmojoje tyrimo dalyje sukurtas socialinės reabilitacijos priemonių taikymo modelis (pateikiamas toliau esančioje 1 lentelėje) tyrimo metu buvo pristatomas socialinės reabilitacijos darbuotojams, aptariant šio modelio praktinio pritaikymo galimybes. Tai yra pristatyta korekcinio darbo su nuteistaisiais seka bei priemonės, diskutuota, kokias priemones – aprobeuotas ir neaprobeuotas programas socialinės

¹² Plačiau žr.: *Vaičiūnienė R., Viršilas V.* Laisvės atėmimo vietose taikomų socialinės reabilitacijos priemonių sistemos analizė, probleminiai taikymo aspektai. Vilnius, 2017.

¹³ Tiek 20017 m. publikuotas (*Vaičiūnienė R., Viršilas V.*, 2017), tiek šis taikomojo pobūdžio tyrimas vykdytas ir finansuotas pagal Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos įgyvendinamą programą „Teisės sistema“. Svarbu pažymėti, kad ši studija yra pirmosios teorinės studijos tęsinys.

1 lentelė. Socialinės reabilitacijos priemonių taikymo modelis

reabilitacijos specialistai savo praktikoje taiko dažniausiai, su kokiais sunkumais jas taikydami susiduria, kaip įstaigos kultūra skatina, motyvuoja ir kiek specialistų darbo pasiekimų vertinimai yra susiję su socialinės reabilitacijos programų ar kitų priemonių įgyvendinimu. Taip pat domėtasi, kiek darbo krūvio ir funkcijų pasiskirstymas yra palankus minėtoms programoms vykdyti ir kaip vyksta specialistų kvalifikacijos kėlimo bei mokymo procedūros. Kadangi Lietuvos įkalinimo įstaigos 2017–2018 m. pradėjo taikyti dinaminės priežiūros, orientuotos į nuteistųjų pozityvaus socialinio gyvenimo ir santykio su darbuotojais kūrimą, kartu ir nuteistųjų nukreipimo socialinės reabilitacijos linkme diegimą, tyrime taip pat domėtasi, kaip įstaigoms pavyksta įgyvendinti naujoves ir kokių teigiamų pokyčių įdiegus naujoves pavyko pasiekti. Galiausiai tyrime nagrinėta, kaip matuojamas apčiuotų ir neapčiuotų programų efektyvumas, kokiomis priemonėmis vertinama programų vykdymo kokybė¹⁴.

Kaip jau minėta, siekiant praktiškai įvertinti sukurto modelio taikymo galimybes ir išanalizuoti kitus svarbius socialinės reabilitacijos taikymo aspektus atliktas empirinis tyrimas. Tyrimui pasirinktos 5 Lietuvos įkalinimo įstaigos, kurios buvo atrinktos laikantis įvairovės principo, siekiant atlikti socialinės reabilitacijos priemonių taikymo įvairioms nuteistųjų grupėms skirtumus. Taigi į tyrimą įtraukti įstaigų darbuotojai, dirbantys su įvairiomis nuteistųjų grupėmis ir taikantys skirtingas socialinės reabilitacijos priemones. Tyrimo metu atliktos 5 fokusuotų grupių diskusijos su socialinės reabilitacijos priemonės taikančiais darbuotojais, tai yra socialinės reabilitacijos skyrių ir psichologinių tarnybų specialistais. Tiek socialinės reabilitacijos, tiek psichologinės tarnybos darbuotojai darbe apibendrintai vadinami socialinės reabilitacijos (toliau – ir SR) skyrių specialistais, taip pat tyrimo dalyviais ar informantais. Kiekvienoje fokusuotoje grupinėje diskusijoje dalyvavo nuo 5 iki 11 socialinės reabilitacijos darbuotojų, diskusijų trukmė nuo 1 val. 10 min. iki 1 val. 35 min. Tyrimo dalyviai buvo supažindinti su diskusijos tvarka, visos grupių diskusijos įrašytos, vėliau transkribuotos, koduotos ir analizuotos. Duomenų analizė atlikta remiantis dedukcinės kokybinės tyrimo analizės¹⁵ principais, kadangi taikomojo pobūdžio tyrimui buvo suformuluotos konkrečios tyrimo kryptys, o pats tyrimas, kaip jau minėta, paremtas jau atliktu teoriniu tyrimu. Tyrimo duomenys pristatomi apibendrintai siekiant išlaikyti tyrime dalyvavusių darbuotojų anonimiškumą, todėl tekste naudojamose citatose pateikiami užšifruoti interviu kodai. Interviu kodą sudaro: pirma raidė žymi įstaigos šifrą, antras skaičius ir trečias skaičius – informantą bei citatos teksto vietą transkribuotame interviu (toks šifravimas pasirinktas dėl to, kad esant didesniai fokusuotos grupės dalyvių skaičiui kai kur buvo sunku atskirti vienas po kito kalbančius informantus). Informantų lentelės, reprezentuojančios

¹⁴ Fokusuotos grupinės diskusijos gairės pridedamos prieduose.

¹⁵ Plačiau žr.: *Žydžiūnaitė V., Sabaliauskas S. Kokybiniai tyrimai. Principai ir metodai.* Vilnius, 2017.

tyrime dalyvavusiųjų charakteristikas, pateikimo atsakyta dėl galimybės identifikuoti įstaigas ir tyrime dalyvavusius darbuotojus.

1. Socialinės rehabilitacijos įgyvendinimui palankios atmosferos kūrimas: darbuotojų motyvavimas, kvalifikacija ir palaikymas

Efektyvus socialinės rehabilitacijos priemonių įgyvendinimas priklauso ne tik nuo pačių priemonių turinio, bet ir nuo jų įgyvendinančio personalo profesionalumo, motyvacijos, palankių bei tinkamų sąlygų sudarymo. Neretai prasti programų efektyvumo rezultatai pateisinami finansinių ir žmogiškųjų resursų trūkumu, todėl didesnis dėmesys turi būti teikiamas ne pačių programų turinio variacijoms, bet kokybiškam programos įgyvendinimui, mokant, konsultuojant bei motyvuojant programos vykdytojus¹⁶. Būtent todėl, formuluojant interviu gaires, socialinės rehabilitacijos darbuotojų buvo klausama apie programų vedimo sąlygų tinkamumą, darbo prioritetus bei funkcijų pasiskirstymą, įstaigos vadovų palaikymą, motyvavimo ir kvalifikacijos kėlimo sistemas.

1.1. Įkalinimo įstaigų kultūra socialinės rehabilitacijos požiūriu: atmosfera, darbuotojų palaikymas bei funkcijų pasiskirstymas

Kalbėdami apie įkalinimo įstaigose tvyrančią atmosferą, susijusią su socialinės rehabilitacijos programų vykdymu, socialinės rehabilitacijos skyrių ir psichologinės tarnybos darbuotojai išreiškė nusivylimą tiek dėl pačios socialinės rehabilitacijos įkalinimo įstaigose reikšmingumo, tiek dėl jų vykdančių darbuotojų atliekamo darbo įvertinimo. Darbuotojai pažymi, kad socialinei rehabilitacijai skiriamas per mažas dėmesys, menkinant rehabilitacijos priemonių teikiamą naudą, teikiant prioritetą kalinių apsaugos ir priežiūros funkcijoms:

„Pas mus socialinė rehabilitacija tokia yra paskutinėj vietoj. Pirmiausia yra režimas ir apsauga. Tiek iš viršininkų daugiau akcentuoja tą dalyką. Net ir garsiai kalbama, ar jūs turit detalių jiems pataisyti. Neturit. Bizūnas – vienintelis dalykas.“ (M.2.16).

Nors apsaugos ir priežiūros svarba, režimo ir tvarkos funkcijų palaikymu abejoti neverta, tačiau šių iš esmės skirtingų laisvės atėmimo bausmės sudedamųjų dalių supriešinimas ar prioriteto teikimas vienai iš jų – iš esmės ydinga praktika. Abejonės dėl socialinės rehabilitacijos naudos, iškeliant griežto savitikslio baudimo svarbą,

¹⁶ Plačiau žr.: Ministry of Justice UK. Transforming Rehabilitation: a summary of evidence on reducing reoffending. Ministry of Justice Analytical Series, 2013; Landenberger N. A., Lipsey M. W. The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment // Journal of Experimental Criminology, 2005, 1, p. 451–476; Lipsey M. W., Cullen F. T. The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Review // The Annual Review of Law and Social Science, 2007, 3, p. 297–320.

tokiu būdu prieštaraujant tiek moksliniams tyrimams ir pagrindimui¹⁷, tiek europinio lygmens reguliavimui ir rekomendacijoms¹⁸, skatina SR darbuotojus abejoti savo atliekamo darbo svarba ir poreikiu. Toks rehabilitacinio darbo su kalintaisiais vertinimas ir matymas veikia kaip demotyvuojanti priemonė, iš esmės diskredituojanti socialinės rehabilitacijos viziją ir poreikį įkalinimo įstaigose. Galima manyti, kad tokios nuostatos prisideda prie darbuotojų prasto savęs vertinimo, laikant save nereikšmingais laisvės atėmimo bausmės vykdymo sistemos dalyviais. Kalbėdami apie savo vaidmenį bausmės vykdyme bei apie savo atliekamo darbo įvertinimą SR specialistai pažymėjo, kad jų netenkina esamas požiūris. Tyrimo dalyviai vardijo, kad į juos žiūrima daugiau kaip į įrankius, kad jų nuomonės yra mažai paisoma, toks požiūris atsispindi ir darbuotojo Nr. M.4.15 pasakojime: „Požiūrį pirmiausia į darbuotoją, kad čia nebūtų įrankis, o kaip į žmogų tegul žiūri, tegul bendrauja, tegul išgirsta kritiką ir priima tą kritiką.“

Kita vertus, tyrimo dalyviai pastebėjo, kad socialinės rehabilitacijos reikšmė kinta, suprantant, kad draudžiamų daiktų užkardymas ir tvarkos palaikymas savaime negarantuoja nuteistųjų elgesio kaitos, kad siekiant sėkmingos nuteistųjų resocializacijos rehabilitacijos priemonių įgyvendinimas turi tapti prioritetu:

„Šiai dienai gal jau kažkas truputėlį keičiasi, bet mes kovojam iš tikrųjų stipriai dėl to keitimosi. Pati socialinė rehabilitacija, nes ne vieša paslaptis, čia buvo norima ir šiuo metu pas mus mažinamas nuteistųjų kiekis, tačiau buvo kažkodėl norima ir socialinės rehabilitacijos skyriaus etatą naikinti būrio viršininkų konkrečiai, tai mes ten irgi išsikovojom, iš tikrųjų, kad būtų nenaikinama šiai dienai. Tokia ta ir kultūra, kad reikia kovoti už save ir už savo žmones. Kaip bebūtų keista, bet tikrai viliamės ir manom, nu, čia tikriausiai bus lengva ir pasakyt kaip iš socialinės rehabilitacijos daugiau pusės ir psichologinės tarnybos, kad tai ir turėtų būt pradžia visa. Ne tai, kad paimtų daugiau tų draudžiamų daiktų, bet gautų keisti elgesį to žmogaus, kad jis nenorėtų to draudžiamo daikto net imti į rankas ar dar kažkas panašaus būtų, ar ne? Čia mano tokia nuomonė.“ (A.2.14).

Taip pat SR specialistai sutarė, kad socialinės rehabilitacijos vaidmens kaita yra neatsiejama nuo vadovų ir vadovaujančio lygmens institucijų požiūrio. Vadovų palaikymas yra svarbi socialinės rehabilitacijos tikslų įgyvendinimo sąlyga. Vienos iš įkalinimo įstaigų darbuotojai prisipažino, kad pasikeitus vadovams iš esmės keitėsi ir atmosfera, tokiu būdu darbuotojai buvo skatinami priimti naują požiūrį ir įgyvendinti jį praktikoje:

¹⁷ Plačiau žr.: Berger R. A. Kriminalomsorgen: A Look at the World's Most Humane Prison System in Norway, 2016. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2883512>.

¹⁸ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dgi/criminallawcoop/Presentation/Documents/European-Prison-Rules_978-92-871-5982-3.pdf>.

„Mes gavome iš tikro pastovų vadovą, kuris atėjo visai su kitu požiūriu į mūsų įstaigą, visai iš kitos aplinkos, kuris tiesiog vykdė tą, sakykim, politiką, jis įėjo į santykių ir mūsų prašė, kad mes tą darytume, jis pažįsta kiekvieną nuteistąjį, žino jo vardą ir pavardę, jis bendrauja ir automatiškai tiesiog buvom skatinami.“ (K.18.18).

Visgi kitų įstaigų darbuotojai nuogaštavo, kad trūksta palaikymo ne tik iš vadovaujančio lygmens įstaigose, bet ir įstaigų darbą prižiūrinčio Kalėjimų departamento:

„Bet čia ir iš paties gal departamento pusės, manyčiau, nu, pavyzdžiui, jeigu nuteistasis... Nuteistieji gali skundus rašyt, ką nori, ar ne? Bet, pavyzdžiui, nuteistasis parašo skundą, kad „Man darė psichologinį spaudimą“, ar ne? Nusiuočia tą skundą į departamentą. Skambina iš departamento ir su manim šneka. Sako: „Klausyk, tu darei psichologinį spaudimą ten Petruui Petraičiui.“ Tai suprantat, tas požiūris, kad aš turiu aiškintis, kad aš kažko nedariau.“ (M.20.30).

Šis darbuotojo pateiktas pavyzdys rodo, kad darbuotojams trūksta aukščiausio lygmens palaikymo, atlikdami darbą jie nesijaučia užtikrinti ir saugūs. Antra vertus, sėkmingam laisvės atėmimo baismės įgyvendinimui trukdo elementarių tinkamų sąlygų nebuvimas bei nuolatinis žmogiškųjų išteklių trūkumas. SR specialistai akcentavo, kad neretai kabinetus tenka dalytis su kolegomis, trūksta patalpų arba jos nėra pritaikytos vesti socialinės reabilitacijos programas. Tokiu atveju motyvacijos vykdyti socialinę reabilitaciją nepakanka. Tyrime dalyvavę SR darbuotojai taip pat pabrėžė, kad darbuotojų tiek apsaugos ir priežiūros skyriuose, tiek specialistų, vykdančių socialinės reabilitacijos funkcijas, trūkumas komplikuoja efektyvų laisvės atėmimo baismės tikslų įgyvendinimą. Dėl darbuotojų trūkumo neabejotinai nukenčia vykdomų programų kokybė, programos tampa daugiau orientuotos į formalų įgyvendinimą, negalvojant apie efektyvumą ir naudą:

„Nu, tai tada belieka, belieka išskelti tokią bendrąją problemą, glaustai ją suformuluot, kurią aš jau minėjau prieš tai, kad paruošdami visas aprobuotas pataisos elgesio programas, kognityvines ir, ir visas kitas didžiąsias programas, įskaitant OASys, rengėjai neįvertina žmogiškojo faktoriaus, žmogiškųjų išteklių. Ir stipriai pasigendama, ne tai kad pasigendama, aplamai jos nėra, tos simetrijos tarp užsienio šalių pajėgų, iš kur paimta, iš Anglijos, pavyzdžiui, OASys, EPP vėlgi iš skandinavų. Su kokiomis pajėgomis jos yra vykdomos, kokie kokybei yra keliami reikalavimai, ir kokios pas mus yra pajėgos ir kokie pas mus kokybei yra keliami reikalavimai. Niekas tokių klausimų pas mus nekelia. Aišku, tada, tada gaunam tokį paviršinį vaizdą, kad kažkas kažkur tai... Na, čia sąmokslu teorijų galbūt ir nereikia, bet plauna pinigus, bet realiai poveikiu tos programos yra nesirūpinama, yra nesirūpinama. Užtat pareigūnai pas mus, dirbantys šitą darbą, nu aš aišku, gal asmeniškai apie save, kai turiu apie, apie 50 nuteistųjų, tai čia yra labai mažai, ar ne? Nes kituose sektoriuose, kurių čia nėra ir kurie greičiausiai neatėjo dėl darbo krūvio čia, tai yra 80 nuteistųjų, prieš kelis metus turėjau 140 aš pats asmeniškai. Taip? Tai įmanoma su tokiu nuteistųjų skaičiumi taikyti programas?“ (P.2.28).

Ne tik per didelis krūvis, bet ir funkcijų pasiskirstymas, teikiant prioritetą toms funkcijoms, kurios nėra pagrindinės socialinę reabilitaciją įgyvendinančių specialistų darbe, didina darbuotojų nusivylimą:

„Aš tai galvoju, kad iš pat pradžių turėtumėme išsigryninti socialinės reabilitacijos, ką turėtų atlikti tas darbuotojas, o tada jau kalbėti apie visas programas ir visa kita, nes skaudu yra žiūrėti, kai mes esam užkrauti popieriais tais nereikalingais ir tai tikrajai, ir tam kartais pačiam pokalbiui, suprantat, ar tam vertinimui OASys žmonės lieka po darbų, po darbo laiko savo. Ir eina todėl, kad tiesiog popierių, kurių mes pildom nežmoniškai daug, yra tiek, kad... O ten yra prioritetas įstaigos, kadangi tu neatiduosi popieriuko, tai ten terminą praleisi, ir terminai, terminai. Ir tada jau lieka tada jau tikras mūsų darbas, kaip socialinių darbuotojų lieka po. Tai aš manau, kad reikėtų pradėti nuo socialinės reabilitacijos iš viso išgryninimo. Ar tikrai tai, ką mes atliekam, ar viską mes turėtume atlikti, nes kai psichologinė tarnyba turi mažiau, jie irgi turi tų popierių pakankamai daug, bet jie daugiau gali vykdyti tas programas, nes pas juos nėra tų kasdieninių tokių. Kiekvieną dieną to prašymo paėmimas, laiškų paėmimas, nu problemų, buitinių problemų visai sprendimas tai irgi taip užima laiką.“ (V.17.11).

Nors socialinės reabilitacijos darbuotojų funkcijų perskirstymas yra tapęs nuolatinių diskusijų objektu, įvairiuose Kalėjimų departamento raštuose¹⁹ nuolatos minima, kad bus peržiūrėtos, išgrynintos darbuotojų funkcijos, siekiama sumažinti su socialine reabilitacija nesusijusio darbo krūvį, tačiau, kaip matyti iš tyrime dalyvavusių darbuotojų liudijimų, situacija iš esmės nesikeičia. Šiuo tikslu įstaigose nuo 2016 m. diegiama dinaminės priežiūros sistema, skirta suformuoti tarpinę grandį tarp apsaugos bei priežiūros ir socialinės reabilitacijos specialistų bei perimti tam tikras minėtų skyrių funkcijas. Dinaminės priežiūros diegimo procesas ir rezultatas reikalauja atskiro aptarimo bei analizės.

1.2. Dinaminės priežiūros taikymas

Pozityvių kalėjimo darbuotojų ir įkalintųjų santykių svarbą apibrėžia įvairūs tarpautiniai susitarimai, pavyzdžiui, Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (CPT) rekomendacijos²⁰ ar Jungtinių Tautų Nelsono Mandelos taisyklės, kuriose akcentuojama, kad darbuotojai privalo vadovautis

¹⁹ Plačiau žr.: Pagal Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos raštą Nr. (139) 7R-895 „Dėl pataisos pareigūnų, vykdančių nuteistųjų socialinę reabilitaciją, kreipimosi“.

²⁰ Plačiau žr.: The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). Prieiga per internetą: <<https://www.coe.int/en/web/cpt/home>>.

dinaminės priežiūros principais, taikant derybų ir mediacijos technikas²¹. Dinaminės priežiūros taikymą pabrėžia ir Europos kalėjimų taisyklės²² bei Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos²³. Apibendrinant išvardintose rekomendacijose ir kituose tarptautiniuose dokumentuose²⁴ esančias nuostatas laikomasi požiūrio, kad pagrindiniais dinaminės priežiūros privalumais laikomi pozityvūs, profesionalūs darbuotojų tarpusavio santykiai bei tvirti, atviri ir teisingi santykiai su nuteistaisiais, kitaip tariant, bendras pozityvus mikroklimatas įstaigose. Aktyvi darbuotojų interakcija ir komunikacija su nuteistaisiais, jų įtraukimas, išgilinimas į kiekvieną situaciją ir kasdieninį gyvenimą leidžia darbuotojams kur kas efektyviau įkalinimo įstaigose valdyti nuteistųjų socialinius santykius. Dinaminė priežiūra skatina pozityvų darbuotojų požiūrį, darbuotojų įsitraukimą į nuteistųjų kasdienybę, nuteistųjų užimtumo ir naudingų veiklų planavimą, motyvuoja rūpintis nuteistųjų gerove, nedelsiant spręsti išskylančias problemas ir klausimus. Pozityvus ir aktyvus darbuotojų įsitraukimas į nuteistųjų kasdienybę, padedantis užmegzti artimą kontaktą, leidžia efektyviau valdyti ir kontroliuoti kasdienes situacijas, didina nuteistųjų pasitikėjimą, kartu ir atgalinį ryšį, tokiu būdu informacija iš nuteistųjų darbuotojams tampa lengviau prieinama²⁵. Taigi dinaminė priežiūra keičia požiūrį į tradicinės apsaugos ir priežiūros veikimo kryptis, jos tikslas yra pozityvus, glaudžiais ir aktyviais santykiais paremtas mikroklimatas, o rezultatas – efektyvesnis įstaigos valdymas, nuteistųjų socialinio gyvenimo pažinimas ir nukreipimas resocializacijos linkme.

Lietuvoje Kalėjimų departamentas dar 2016 metais pradėjo vykdyti „Prižiūrėtojų parengimo dirbti dinaminėje apsaugoje“ programą, kuri tapo pagrindu dinaminės priežiūros pareigybės atsiradimui Lietuvos pataisos namuose. Programa skirta lavinti pareigūnų įgūdžius, susijusius su pozityvių ir profesionalių tarpusavio santykių bei santykių su nuteistaisiais kūrimu, sėkmingu kriminogeniniu požiūriu, rizikingų ar

²¹ Plačiau žr.: Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dgi/criminallawcoop/Presentation/Documents/European-Prison-Rules_978-92-871-5982-3.pdf>; Nelson Mandela Rules. United Nations General Assembly (UN-Doc A/Res/70/175), 2015, p. 27. Prieiga per internetą: <<https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/1957/06/ENG.pdf>>.

²² Plačiau žr.: European Prison Rules. Rule 51. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>>.

²³ Plačiau žr.: Council Of Europe Committee Of Ministers Recommendation Rec (2003)23, 18. Prieiga per internetą: <https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/ochrana_osobi/Umluvy/vezensvi/R_2003_23_management_of_life_sentence_and_long-term_prisoners.pdf>.

²⁴ United Nations Office on Drugs and Crime. Handbook of Dynamic Security and Prison Intelligence. New York, 2015.

²⁵ Ten pat, 2015, p. 29–30.

kritinių situacijų identifikavimu, nuteistųjų konsultavimu socialiniais klausimais²⁶. Nors šioje programoje iš esmės atliepiami tarptautiniai dinaminės priežiūros standartai, tačiau bandant suprasti Lietuvos įkalinimo įstaigose ir jas kontroliuojančiose institucijose vyraujančią požiūrį kyla nemažai diskusinių klausimų. Lietuvos Respublikos pataisos pareigūnų veiklos įstatyme tvirtinama, kad „dinaminė priežiūra – nuteistųjų resocializacijos, socialinės pagalbos suimtiesiems ir jų elgesio kontrolės priemonių visuma“²⁷. Tie patys dinaminės priežiūros aspektai paliečiami ir Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo direktoriaus 2017 m. patvirtintame įsakyme, kuriame numatyta, kad dinaminės priežiūros specialistas padeda spręsti įvairaus pobūdžio suimtųjų ir nuteistųjų problemas, stebi ir vertina jam priskirtos suimtųjų ir nuteistųjų grupės mikroklimatą, siekia išvengti ar laiku pašalinti konfliktines situacijas, domisi suimtųjų ir nuteistųjų užimtumu, vykdo psichologinių krizių, savižudybių ir savęs žalojimo prevenciją, skatina dalyvauti socialinės rehabilitacijos programose bei pozityvaus užimtumo priemonėse²⁸. Tačiau oficialioje Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaitoje siekiant atliepti Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą pastabas dėl smurto tarp įkalinėtųjų mažinimo teigiama, kad prie smurto mažėjimo prisidės dinaminės priežiūros taikymas, kadangi dinaminės priežiūros tikslas – „padidinti nuteistųjų elgesio kontrolės veiksmingumą, sumažinti nuteistųjų nekontroliuojamą judėjimą už savo būriui priskirtos teritorijos ribų, geriau užkardyti nuteistųjų tarpusavio smurto atvejus, padėti nuteistiesiems vietoje išspręsti jiems rūpimus klausimus“²⁹. O esminiais dinaminės priežiūros privalumais laikomi: „padidintas įstaigoje dirbančių pareigūnų skaičius dienos metu ir poilsio bei švenčių dienomis; veiksmingesnė nuteistųjų, gyvenančių būrių teritorijose, judėjimo kontrolė ir patekimo į teritorijas, kuriose jiems neleidžiama lankytis, užkardymo galimybės; pareigūnams kylančių problemų išsprendimas vietoje (registracija pas gydytojus, pasimatymų)“³⁰. Iš šios

²⁶ Mokymų programos aprašas, 2016.

²⁷ Lietuvos Respublikos pataisos pareigūnų įstatymas. 2018 m. birželio 29 d. Nr. XIII-1387. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=qjs00gf4zc&documentId=74a076b0834711e89188e16a6495e98c&category=TAD>>.

²⁸ Plačiau žr.: Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo direktoriaus 2017 m. lapkričio 30 d. įsakymas Nr. 1-322 dėl Apsaugos ir priežiūros skyriaus specialisto (dinaminei priežiūrai) pareigybės aprašymo patvirtinimo. Prieiga per internetą: <<http://www.kaldep.lt/download/52228/1-322-ilovepdf-compressed.pdf>>.

²⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaita dėl priemonių, kurių buvo imtasi ar kurių numatoma imtis, siekiant įgyvendinti Europos komiteto prieš kankinimą ar kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (toliau – Komitetas) 2016 m. rugsėjo 5–15 d. vizito Lietuvoje ataskaitoje nurodytas rekomendacijas. CPT/Inf (2018) 3.

³⁰ Ten pat.

oficialios pozicijos matyti, kad smurtui užkardyti pasirenkama dinaminė priežiūra kaip griežtesnės kontrolės įrankis, leisiantis pasitelkus didesnę pareigūnų skaičių veiksmingiau sekti, kontroliuoti judėjimą bei užkardyti smurtinį elgesį. Lieka visiškai neaišku, kodėl dinaminė priežiūra traktuojama vien tik kaip kontrolės ir sekimo įrankis ir nepasinaudojama kituose dokumentuose deklaruojamu dinaminės priežiūros kaip tarpusavio santykių gerinimo, pozityvaus klimato kūrimo, pasitikėjimo didinimo mechanizmu. Juk smurtą užkardyti galima gerinant nuteistųjų tarpusavio santykius, įsigilinant į kylančias problemas, mezgant pozityvų kontaktą (ne kontrolės ir sekimo) su nuteistaisiais, o tai ir sudaro dinaminės priežiūros pagrindą. Klausimų kyla ir skaitant pataisos pareigūno modulinę profesinio mokymo programą, kurios vienas iš modulių skirtas suimtųjų ir nuteistųjų priežiūros ir dinaminės apsaugos vykdymo kompetencijoms įgyti. Žvelgiant į mokymosi rezultatų aprašą lieka neaiškūs dinaminės priežiūros ir įprastinės apsaugos ir priežiūros kompetencijų santykis. Ar modulyje įvardintos dinaminės priežiūros kompetencijos, tokios, kaip siekis suprasti žmogaus teisių ir laisvių apsaugos užtikrinimo svarbą bei mechanizmus, gebėjimas apibūdinti save kaip socialinį darbuotoją, mokėjimas išskirti nuteistųjų problemas ir spręsti konfliktines situacijas bei valdyti kritines situacijas³¹, daugiau orientuotos į jau esamų apsaugos ir priežiūros funkcijų išplėtimą, ar į visiškai naujo požiūrio, susitelkiančio į santykių ir klimato įstaigose gerinimą, diegimą? Kadangi aiškiau tarptautine praktika ir metodologija pagrįsto dinaminės priežiūros Lietuvos įkalinimo įstaigose diegimo vadovo nepavyko rasti, o prieinamiems ir viešai skelbiamiems dokumentams trūksta nuoseklaus šios priežiūros formos taikymo požiūrio, tampa ne visai aišku, į ką įstaigos diegiamas dinaminės priežiūros modelis yra orientuotas.

Keturių tyrime dalyvavusių pataisos namų darbuotojai teigė, kad dinaminė priežiūra jų atstovaujamoje įstaigoje nėra įgyvendinama, t. y. dinaminės priežiūros specialistai neatlieka tų funkcijų, dėl kurių pasirinkta diegti šią priežiūros formą. Matyti, kad dinaminės priežiūros specialisto pareigybėse³² įvardintos funkcijos glaudžiai susijusios su socialinės reabilitacijos skyriaus darbu, todėl turėtų tapti parama SR darbuotojams. Tyrime dalyvavę SR darbuotojai pripažino, kad tikėjosi, jog dinaminės priežiūros (toliau – DP) taikymas padės išspręsti funkcijų perskirstymo ir pasidalijimo klausimus, kad dalį SR funkcijų perims DP specialistai, tačiau, deja, taip neįvyko:

„Mes galvojom, kad su jų atėjimu mes tikrai pradėsime daryti savo darbą, kad tai turėtų būti mūsų pagalbininkai, bet šiuo metu jau pusė metų, kokie keturi mėnesiai, kai

³¹ Pataisos pareigūno modulinė profesinio mokymo programa. Modulio „Nuteistųjų ir suimtųjų priežiūros ir dinaminės apsaugos vykdymas“ aprašas patvirtintas 2015 m. rugpjūčio 31 d. nutarimu.

³² Plačiau žr.: Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo direktoriaus 2017 m. lapkričio 30 d. įsakymas Nr. 1-322 dėl Apsaugos ir priežiūros skyriaus specialisto (dinaminei priežiūrai) pareigybės aprašymo patvirtinimo.

jinai yra, bet kol kas... Aš mačiau, pavyzdžiui, Panevėžio pataisos namuose labai gražu, labai gražiai veikia ir tikrai pavydėtinas. Nes tas pareigūnas, kuris dirba tame poste su nuteistosiomis, tai apie kiekvieną iš jų žino, jisai žino problemą, jisai bendrauja su socialinės reabilitacijos skyriaus specialistu: „Turiu tokią problemą, kaip tu siūlai spręsti, ką mes kartu darysim.“ Šiuo atveju net nėra paskirtas asmeniui postas, kad jie žinotų apie kiekvieną tą žmogų, jų yra visur ir jų nėra niekur, ten kur jų reikia.“ (V.17.32).

Pagrindinė problema, tyrimo dalyvių nuomone, yra ta, kad dinaminės priežiūros specialistai yra priskirti apsaugos ir priežiūros skyriui, todėl daugiausia orientuoti atlikti šiam skyriui priklausančias funkcijas. Tokiu atveju iškyla pavaldumo ir funkcijų suderinamumo klausimas:

„Bet kai yra pavaldumas skirtingiems skyriams, kurių tikslai yra visai kitokie ir funkcijos kitokios apsaugos ir priežiūros, ir socialinė, tai neįmanoma. Nu, tai jie, budintys, paskambins, sakys: „Važiuk [etapu].“ Jie mes viską ir išvažiuos.“ (A.5.12).

„Paprastas dalykas, negali dinamistas atlikinėti kratos nuteistajam. Nu, mūsų čia vėlgi, mano asmenine, iš socialinės reabilitacijos žmogaus pusės, ar ne? Negaliu aš iš asmens atimti daikto ir paskui su juo būti draugais, kad jis man atsivertų ar dar kažką, nes jis automatiškai užsiblokuoja čia.“ (A.5.17).

Toks funkcijų susikirtimas iš esmės įneša daug neaiškumo kasdieniniame darbe, todėl SR specialistai pabrėžė, kad reikalingas bendras DP įgyvendinimo supratimas ir reglamentavimas, suvienijantis įkalinimo įstaigose taikomas skirtingas praktikas: *„Aš pasakysiu jums atvirai, kad apie tą dinaminę nėra niekam aiškumo. Nėra konkretaus reglamentavimo, kas ta dinaminė, su koku šaukštu ji valgoma yra.“ (A.24.31).* Tyrimo dalyviai vieningai teigė, kad egzistuoja skirtingos interpretacijos bei DP apibrėžimo procese trūksta aukščiausio lygmens įsikišimo. Nors DP įgyvendinimas tik įsibėgėja, tačiau bendras reglamentavimas padėtų tiek patiems DP specialistams, tiek kitiems darbuotojams aiškiau suvokti DP specialistų vietą laisvės atėmimo baudmės vykdyme. Kadangi, tyrimo dalyvių teigimu, pataisos namuose trūksta apsaugos ir priežiūros skyrių darbuotojų, įstaigų administracija nėra suinteresuota pritraukti dinaminės priežiūros specialistų ar apsaugos ir priežiūros funkcijas pakeisti susijusiomis su socialinės reabilitacijos darbu:

„Šiai dienai reikalas tame, kad priežiūroj labai mažai žmonių ir niekad neateina naujų. Jie neužsipildo priežiūros pačiuose pataisos namuose. Tie net paranojiškai bijo išgirsti tą žodį „dinaminė“, kad dar kažkiek dinaminei reikia darbuotojų. Neskatina eiti į dinaminę. Jie stabdo, neduoda etatų dinaminei. Čia problema.“ (M. 22.128).

Visgi tyrimo dalyviai įvardijo įstaigas, kur DP įgyvendinama sėkmingai ir kurios galėtų tapti pavyzdžiu kitoms:

„Taip, Panevėžį aš su pavydu, ten, aišku, mažesnė įstaiga, bet tai ten aukštas yra izoliuotas, ta prasme uždaromos durys, nuteistosios tarpusavyje bendrauja, bet, pavyzdžiui, pareigūnas socialinės reabilitacijos atėjęs iš ryto klausia, kaip buvo ten

vakare, nes jo jau nebebuvo. Papasakoja apie problemas, ką kartu su nuteistosiomis sugalvojo, apsvarsto, socialinės reabilitacijos pareigūnas tai ir raštu gali įforminti, dar padiskutuoja aukščiau su vadovybe ir jie kartu įgyvendina, netgi būna tokios priemonės organizuoja vakare, ko mes, pavyzdžiui, neturim galimybės, dirbam antrą pamainą, bet jinai vėlgi yra dėl kitų priežasčių ta antra pamaina. O tenais jie per dieną apsi-taria, sugalvoja priemonę, o vakare tas dinaminės priežiūros pareigūnas, diskusija, filmų peržiūra, kažkokių darbų darymas, vat tas, suprantat, tas bendradarbiavimas nuolatinis vyksta.“ (V.19.22).

„Pas mus šiek tiek modelis yra tas kitoks, kadangi visa atsakomybė socialinei reabi-litacijai yra, tai priežiūrai vaiko, o patys prižiūrėtojai, jie tik yra padėjėjai. Tai yra tas ir toks išskirtinumas ir pagal tą tokį... norvegų modelį netgi ten specialiai yra ruošiami žmonės, mūsų daugiau tą vykdo socialinę reabilitaciją.“ (K.5.23).

Sėkmingo dinaminės priežiūros įgyvendinimo dalyje Lietuvos įkalinimo įstaigų (tokiomis tyrimo metu įvardinti Panevėžio pataisos namai, Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorius- Pataisos namai ir Šiaulių tardymo izoliatorius) pavyzdžiai tik įrodo, kad DP taikymas yra įmanomas, tačiau tai daugiau pačių įstaigų prerogatyva. Tuo labiau kad ir oficialus dinaminės priežiūros reglamentavimas ir aiškinimas nėra nuoseklus, vienuose dokumentuose aiškiai deklaruojama dinaminės priežiūros socialinio darbo ir nuteistųjų resocializavimo kryptis, o kituose dinaminė priežiūra traktuojama kaip papildomas elgesio ir judėjimo kontrolės mechanizmas. Galima pastebėti, kad tarptautinėje praktikoje elgesio kontrolė suprantama kaip vienas iš atviresnių ir glaudesnių santykių rezultatų, tačiau kai kuriose Lietuvos įstaigose ir oficialiai pristatomoje pozicijoje tai tampa tiek pagrindiniu dinaminės priežiūros tikslu, tiek šio modelio nešama nauda. Manytina, kad aiškesnis reglamentavimas ir pozicija padėtų išvengti skirtingų dinaminės priežiūros interpretacijų bei padėtų diegimo procesą paversti ne vien formaliu, bet ir praktiškai įgyvendinamu bei prasmingu. Todėl kontroliuojančiai institucijai, t. y. Kalėjimų departamentui, būtina nustatyti DP įgyvendinimo vertinimo procedūras, orientuotas ne į formalių kriterijų atitikimą, bet į jau egzistuojančių minėtų gerųjų praktikų perkėlimą į kitas įstaigas.

1.3. Socialinės reabilitacijos priemonės įgyvendinančių darbuotojų motyvavimas ir kvalifikacijos kėlimas

Programas vykdančio personalo motyvacija yra vienas esminių programų efektyvu-mo veiksnių, tik motyvuotas ir vykdomomis programomis tikintis personalas gali įtraukti motyvacijos stokojančius nuteistuosius³³. Visgi beveik visi tyrime dalyvavę SR

³³ Lipsey M. W., Landenberger N. A., Wilson J. S. Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders. Campbell Systematic Reviews, 2007.

darbuotojai teigė, kad motyvavimo sistemos nėra, vyrauja bauginimo, reikalavimo, bet ne skatinimo kultūra:

„Tai mums, kaip galėjęt pastebėt, mes net klausimo nesupratom, kaip motyvuojami mes esam. Mes net klausimo realiai net nelabai galim, apie ką pasakyti.“ (P.4.32).

„Nu tai jau daugiau vyrauja įbauginimo faktorius negu tai kažkoks tai skatinimo faktorius. Ir, aišku, tie paskatinimai formalūs.“ (P.2.17).

Iš aukščiau pateiktų citatų matyti, kad SR darbuotojai prisipažino retai susimąstantys apie paskatinimo būdus, pagrindiniais motyvavimo instrumentais laikydami baudimo priemones. Taip pat, kalbėdami apie motyvavimą, tyrimo dalyviai dar kartą akcentavo, kad motyvacija vykdyti socialinį darbą turėtų prasidėti nuo tinkamų sąlygų sudarymo, orientuojantis į SR darbuotoją ne kaip į bendrų reikalų specialistą, bet kaip į kvalifikuotą socialinės rehabilitacijos priemonių taikytoją:

„Čia yra socialinė rehabilitacija, ai, nu tie, kurie... Ir šepėčius atneš, ir EPP padarys.“ (M.6.25).

„Deja, dėl elgesio korekcijos programų galiu pasakyti, kad vyksta biškį priešingai, nes jos reikalauja daug darbo, būrių viršininkai yra žiauriai apkrauti kitom funkcijom ir vyksta motyvavimas: „Tu neik pas mane.“ Ir aš juos puikiausiai suprantu. Jis neturi laiko, jis neturi vietos ir yra motyvuojava nesikreipti.“ (A.16.2).

Iš aukščiau pateiktos citatos matyti, kad esant dideliame krūviui ne tik nukenčia programų kokybė, bet patys darbuotojai negalėdami vesti programų vykdo nuteistųjų demotyvaciją. Kiti informantai pritardami ir antrindami išsakytam požiūriui teigė, kad įstaigos kultūra ir vertinimo kriterijai yra orientuoti į kiekybinį, bet ne kokybinį programų vertinimą. Įstaigų vadovybė rūpinasi, kaip atitikti formalius reikalavimus, pasiekti atitinkamus rodiklius bei įvykdyti metinius planus:

„Bet gaila, kad tiktai skaičiai reikalingi, bet kažkodėl nesidomi, kaip sekasi su tom programom, kokie sunkumai, per tiek laiko dar niekas nesusidomėjo. Tiktai „duok man skaičių, man neįdomu.“ (M.2.39).

„Bet realiai šitos programos vykdomos, dauguma bent jau atveju, formaliai. Nes tau ateina, tarkim, kažkoks planas, ketvirčio ar metinis, kad ten turi būti tiek ir tiek maždaug „Tu ir aš“ įvykdyta, tiek ir tiek „EPP“ ir ten kaip gaunasi, taip ir vyksta, svarbu tą skaičių pasiekti ir viskas.“ (P.3.21).

Toks atsainus požiūris vykdomų programų atžvilgiu darbuotojus priverčia abejoti savo darbo prasme. Nors atliktame tyrime nusivylimas dėl SR specialistų darbo įvertinimo aiškiai girdimas, visgi dalis informantų teigė, kad epizodinės motyvavimo priemonės egzistuoja, nors ir nėra aiškiai apibrėžtos ir darbuotojams suprantamos:

„Galima nustatyti aukštesnį koeficientą, bet aukštesnis koeficientas yra vėlgi. Teikia teikimą skyriaus viršininkas, tiesioginis vadovas, o komisija sprendžia. Ir nėra, kad 100 % tenkintų skyriaus viršininko teikimą, nes yra ir kiti ten. Kita gal neatsakys klausimo dar kažkokio ir bus jis pravedęs nors ir daug tų programų, bet kažkur kitur bus ir jis negaus to koeficiento.“ (A.5.22).

„Kad kai kurioms įstaigoms, kai kurių kitų įstaigų, pataisos namų įstaigų darbuotojams už programų ten nuteistųjų yra mokama, nu, kelia motyvaciją piniginiu atžvilgiu. Ten skiria priedą prie atlyginimo, darbo užmokesčio. Pas mus šitoj įstaigoj tokio dalyko nėra. Kažkada buvo kalbama žodiniu tokiu dialogu su įstaigos vadovu, bet taip ir liko viskas kalbų lygmeny ir viskas.“ (A.2.16).

SR specialistų darbo vertinimo bei darbuotojų skatinimo sistemą reglamentuojantis Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas³⁴ apibrėžia tik pagrindinius vertinimo ir skatinimo principus, tačiau daug laisvės palieka pačių įstaigų vadovybei ar tiesioginiams padalinių vadovams. Darbo rezultatų vertinimas priklauso nuo išsikeltų darbo tikslų ir numatytų rodiklių. Taigi iš esmės didelių kliūčių įstaigoms formuoti SR specialistų darbo kryptis, susijusias su kokybišku socialinės reabilitacijos priemonių taikymu – nėra. Motyvavimo sistemos, nukreiptos į elgesio korekcijos programų vykdymą, pagrindas turėtų būti tvirtas vadovybės apsisprendimas, aiškus ir sistemingas tam tikros darbo krypties formavimas. Tačiau tyrime dalyvavę SR darbuotojai tvirtino, kad vadovai nėra suinteresuoti juos skatinti finansiškai, išsikovoti atlygį už papildomų funkcijų, susijusių su socialinės reabilitacijos priemonėmis, atlikimą nėra paprasta:

Informantas: „Reikėjo gal 4 mėnesius, kad būtų Loretai [vardas pakeistas] priedai, nes ji papildomai eina į centrą dirbti, tai tiesiog: „Ji per savo darbo valandas eina, tai už ką jai čia tas priedas.“ (M.21.5).

Informantė: „Tai aš tada galiu nosį krapštyt kabinete atsisėdus ir savo darbą dirbti. Aš turiu kelias programas, susirašau, pas mane ateina po vieną nuteistąjį ir aš dirbu. Ko man ten eit?“ (M.21.8).

Tik vienos tyrime dalyvavusios įstaigos darbuotojai darbuotojų motyvavimo politiką vertino teigiamai bei tvirtino esantys motyvuojami įvairiomis priemonėmis:

„O šiaip, negaliu sakyti, tai įstaiga tikrai motyvuoja visus. Yra ir išmokėtos premijos naujametinės, ir dabar buvo pakeltos kažkam kategorijos, kažkam tai buvo pridėta prie atostogų penkios dienos, tai aš nesakau, kad mes čia nemotyvuojami – motyvuojami, administracija tikrai.“ (K.3.21).

Šie teiginiai tik patvirtina, kad įstaigos turi visas galimybes formuoti ir vykdyti tam tikrą skatinimo ir motyvavimo politiką, o kartu aiškiai išskirti, kokių funkcijų atlikimui ir darbo kryptims bus teikiamas prioritetas.

Nors tyrimo dalyviai išreiškė nusivylimą motyvavimo sistema, kita vertus, kvalifikacijos kėlimo galimybes SR specialistai vertino kur kas palankiau, teigdami, kad turi galimybę nuolatos kelti kvalifikaciją Kalėjimų departamento Mokymo centre, kad įstaigų vadovai skatina ir palaiko norą tobulėti:

³⁴ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2015 m. vasario 27 d. Nr. 1R-59 įsakymas dėl Pataisos pareigūnų tarnybos organizavimo taisyklių ir Pataisos pareigūnų tarnybinės veiklos vertinimo komisijos nuostatų patvirtinimo.

„Nėra, kad ne, neik, kam tau to reikia, jis visada palaikys. Kiek kartų bebūtų, įvairių tų mokymų būna ir kartais netgi ne iš tavo srities, tačiau tau yra įdomu ir niekada nebūna prieštaravimų: „Ne tavo skyrius, negali eiti, ne tavo kompetencija.“ (V.5.27.18).

„Tai, be abejo, kad yra prioritetas, todėl kad išsilavinęs specialistas, kompetentingas specialistas, jis yra naudingas specialistas. Jisai geba pritaikyti įgytas žinias praktikoje, tai manau, kad tikrai už.“ (V.5.4).

Vertindami kliuvinius, komplikuojančius kvalifikacijos kėlimo procesą, SR darbuotojai teigė, kad mokymai, skirti tam tikroms programoms, vyksta retokai, todėl tenka laukti, kol darbuotojai galės dirbti su tam tikromis metodikomis. Kitas svarbus aspektas, kad mokymų metu darbuotojas negali atlikti savo tiesioginių funkcijų, todėl tenka ieškoti pavadavimo galimybių arba atlikti darbus ir mokytis tuo pačiu metu:

„Tai vėlgi svarbiausia šiuo atveju, aišku, kad būtų atliktos tos pagrindinės funkcijos, bet būna taip, kad netgi ateina žmogus, kadangi mokymai dažniausiai prasideda kokių pusė 10, tai ateina žmogus nuo 8 dirbantis, dar susitvarko savo darbus ir vyksta į mokymus, neatmetama ir tokia galimybė, tikrai taip yra daroma.“ (V.5.13).

Programų vykdymas ir jo kokybės užtikrinimas, taip pat vykdytojų patirties ir žinių gilinimas neatsiejamas nuo supervizijų ir intervizių. Pagalba programų vedėjams supervizijų metu – viena iš esminių profesinio tobulėjimo bei veiksmingumo užtikrinimo priemonių, platesne prasme – tai darbo kultūros dalis, darbo santykių higiena, reikalinga norintiesiems tobulėti. Visgi informantai ne itin palankiai vertino Mokymo centre vykdomų supervizijų ir intervizių kokybę, teigdami, kad neretai jas rengiantiems specialistams trūksta praktinio darbo su specifine nuteistųjų grupe patirties: „Supervizija čia žmonės, kurie nepadarė nė vieno atvejo, tai kokio ten gali būti supervizija?“ (M.13.15).

Apibendrinant matyti, kad įstaigos sudaro sąlygas, o kartu ir siekia darbuotojų tobulėjimo, tačiau Kalėjimų departamento Mokymų centre vykdomiems mokymams trūksta sistemingumo, o supervizijos turėtų būti stiprinamos atsižvelgiant į vykdytojų praktinę patirtį.

2. Laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų rizikos vertinimas

Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje nuo 2012 metų nusikalstamo elgesio rizikai vertinti naudojamos adaptuotos ir aprobuotos metodikos, patvirtintos Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymu Nr. V-211. Teisės pažeidėjo įvertinimo sistema OASys (angl. OASys – *The Offender Assessment System*) – pagrindinė bendroji metodika, skirta suaugusių teisės pažeidėjų nusikalstamo elgesio rizikai vertinti. Kitos aprobuotos rizikos vertinimo metodikos, Hare'o psichopatijos klausimyno atrankos versija PCL:SV (angl. PCL:SV – *Hare Psychopathy Checklist: Screening Version*), seksualinio smurto rizikos vertinimo metodika SVR-20 (angl. SVR-20 – *The Sexual Violence Risk*), prievartos tarp sutuoktinių rizikos vertinimo metodika SARA (angl. SARA – *The Spousal Assault Risk Assessment*), su-

trumpinta smurto prieš sutuoktinę ar partnerę rizikos vertinimo metodika B-SAFER (angl. *Brief Spousal Assault Form for the Evaluation of Risk*) paprastai yra naudojamos papildomai įvertinti OASys aprašomus dinامينius rizikos veiksnius. Vertinant Lietuvoje turimą nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo sistemą turinio požiūriu galima konstatuoti, kad sistema yra integrali, sudaranti prielaidas tinkamai įvertinti tikimybę, kad teisės pažeidėjas pakartotinai bus nuteistas, nustatyti ir klasifikuoti rizikos veiksnius, susijusius su teisės pažeidimu, įvertinti ir suvaldyti rimtos žalos, žalos individui ir kitas rizikas. Tačiau 2017 m. atliktoje teorinėje šio tyrimo dalyje atskleistos kelios esminės problemos, susijusios su nusikalstamo elgesio rizikos vertinimu: nėra rizikos vertinimo metodikos, skirtos nepilnamečių teisės pažeidėjų rizikai vertinti; įstatyme nustatytas 10 dienų individualaus socialinės reabilitacijos plano sudarymo terminas yra per trumpas ir turėtų būti prailgintas, siekiant sumažinti laisvės atėmimo vietų personalo ir teisės pažeidėjų frustraciją bei klaidų atsiradimo tikimybę atliekant nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo procedūrą³⁵. Atsižvelgiant į tai tyrimo dalyviams buvo pateikiami klausimai, atliepiantys sunkumus, susijusius su rizikos vertinimu.

Tyrimo dalyviai, dirbantys su suaugusiais asmenimis, interviu atsakymuose patvirtino, kad savo darbe naudojami aprobuotomis rizikos vertinimo metodikomis (OASys – psichologinių tarnybų ir SR; PSL:SV, SVR-20, SARA, B-SAFER, HCR-20 – tik psichologinių tarnybų specialistai). Problemų vertinant riziką teigė turintys su nepilnamečiais dirbantys specialistai, jie patvirtino, kad neturi nepilnamečiams skirtos rizikos vertinimo metodikos, todėl taiko savaip modifikuotas OASys ar kitas rizikos vertinimo metodikas:

„Dėl to pagrindinis instrumentas OASys metodika, tik tiek, kad mes, va kaip ir sakė <...>, skaitinės išraiškos nevertinam, ten nerašom keturiasdešimt balų, šešiasdešimt balų, rašom žema rizika, arčiau vidutinės, neįvertinam dviejų dalių ir iš tikrųjų nėra ta metodika, ta metodika, kuria mes galime remtis šimtu procentų, daugiau ji kriminogeniniam veiksniam... Nes kitaip mes nesudarysim nei plano nenustatę kriminogeninių veiksnių, o jeigu jie nelygtiniai, mes lygiai taip pat turim remtis socialinio tyrimo išvadose...“ (K.7.9).

„Kitų metodikų mes netaikom, nes jos yra suaugusiems daugiau yra... na dar yra HCR ir smurto rizikos vertinimas, bet čia vėlgi yra tik suaugusiems. Aš ją kartais atlieku tada, kada yra tiktai smurtiniai nusikaltimai arba smulkūs smurtiniai nusikaltimai, vėlgi, kad kažkiek numatyti riziką ir vėlgi tai nėra vertinimų dviejų dalių, kadangi nepilnamečiam netinka. Na ten yra šeimyninė padėtis, tai vėlgi ji nėra visiškai tikslinė tokia, kokia galėtų būti...“ (K.8.7).

Tyrimo dalyvių atsakymai parodo, kad pareigūnai nepilnamečiams netinkamas rizikos vertinimo metodikas taiko tam, kad galėtų tinkamai vykdyti Lietuvos Respublikos

³⁵ Vaičiūnienė R., Viršilas V., 2017, p. 25–27.

bausmių vykdymo kodekse įtvirtintas su laisvės atėmimo bausme susijusias procedūras – sudaryti bausmės planą, rašyti socialinio tyrimo išvadą teismui dėl galimybės taikyti nepilnamečiui lygtinį paleidimą iš pataisos įstaigos. Galima teigti, kad netinkamų rizikos vertinimo metodikų (ar jų dalių) naudojimas nepilnamečių rizikos vertinime iškraipo rizikos vertinimo rezultatus ir tai yra ydinga praktika, kuri neturėtų būti toleruojama.

Grupinės diskusijos metu išryškėjo, kad, vertindami nusikalstamo elgesio riziką bei naudodami OASys, psichologinių tarnybų ir SR specialistai bendradarbiauja, pasidalindami OASys dalis: psichologinių tarnybų specialistai paprastai atlieka 10–12 dalių (emocinė gerovė, mąstymas ir elgesys, nuostatos), o SR specialistai 1–9 dalių (informacija apie teisės pažeidimus; gyvenimo sąlygos; išsilavinimas, mokymasis ir galimybė įsidarbinti; lėšų tvarkymas ir pajamos; ryšiai; gyvenimo stilius ir draugai; piktnaudžiavimas narkotikais; piktnaudžiavimas alkoholiu) vertinimą. Tačiau tyrimo dalyviai išreiškė pasiūlymus dėl kitokio OASys vertinimo dalių pasiskirstymo: nuo dalių perskirstymo iki bendro vertinimo atsižvelgiant į tai, kokio pobūdžio informacija disponuoja vienas ar kitas pareigūnas (pavyzdžiui, informacija, susijusia su psichiką veikiančių medžiagų vartojimu, ar nuostatomis į priežiūrą ir pareigūnus):

„Nu, aš... jo, mes savo sektoriuj bandom perstumti priklausomybes psichologėms, nes iš esmės tai... nes nuostatos vis viena turėtų priklausyti mums tikriausiai... Nu mes tiesiogiai su juo bendraujam... Ką psichologei – atėjo, pašnekėjo gražiai į ausį ir viskas. Jinai niekada būry nebūna, nevaikšto, nu tiktai tuose jau centruose ištiesai, tai kaip jinai gali pamatyti, koks požiūris nuteistojo į kitą požiūrį ar dar kažką...“ (P.10.6–8).

„Man tai išvis nesvarbu. Jeigu mes matom kažkokius tai dalykus, va, kad ir kitoj, kad ir alkoholio, nes mes kitiems pasakom, kad: „Gi žinai, su kuo tu pildai tą OASys?“ Va ir su <...> pildėm. Ten buvo alkoholio gėrimo atvejis, pakoregavom, ji man patarė dėl mąstymo ir elgesio pokyčių...“ (A.8.17).

Pažymėtina, kad psichologinių tarnybų ir SR pareigūnai noriai bendradarbiauja kartu atlikdami OASys vertinimą ir tai yra geras komandinio darbo pavyzdys, nors pačiame OASys rizikos vertinime mums nepavyko rasti nuorodos į tai, kad OASys vertinimo dalys turėtų (ar galėtų) būti vertinamos skirtingų pareigūnų.

OASys yra bendrojo pobūdžio nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodika, kurios paskirtis yra „įvertinti pakartotinio teisės pažeidėjo nuteisimo tikimybę; nustatyti ir klasifikuoti rizikos veiksnius, susijusius su teisės pažeidimu, įtraukiant ir pagrindinius asmenybės bruožus, pažintinės veiklos ir elgesio problemas; įvertinti didelės žalos, žalos individui ir kitas rizikas bei padėti suvaldyti didelės žalos riziką; susieti teisės pažeidėjo įvertinimą su priežiūra ar bausmės vykdymo planu; nustatyti specialistų papildomų vertinimų poreikį; nustatyti pokyčius priežiūros / bausmės vykdymo laikotarpiu“³⁶. OASys sudaro keletas integruotų elementų: pakartotinio

³⁶ OASys vadovas, 2002, p. 3–4.

nuteisimo rizika ir su nusikalstamų veikų padarymu susiję veiksniai (OASys 1 ir OASys 2); didelės žalos, žalos individui ir kitų rizikų įvertinimas; OASys suvestinės lentelė; priežiūros ir baudmės planavimas; savęs vertinimas. Atsižvelgiant į tai šiame tyrime buvo siekiama nustatyti, kaip informantai naudoja OASys elementus. Fokusuotos grupinės diskusijos metu išryškėjo, kad visi OASys elementai yra pildomi išskyrus vieną – didelės žalos, žalos individui ir kitų rizikų įvertinimą. Šis elementas visuose pataisos namuose yra neatliekamas. Tyrime dalyvavusių specialistų atsakymuose išryškėjo skirtingos minėtos dalies atsisakymo pildyti priežastys:

„Jeigu kažkas vertintų tai ir matytų, tai gal ir galima būtų, ta prasme, taip sėst ir į šitą dalį daugiau dėmesio, bet kur tai yra... Dabar teismai tiktai jau pradėjo prašyti prie teikimų toj charakteristikoj įrašyti šitą vertinimą, koks buvo darytas, ir visa kita. Tai realiai į tai niekur neatsižvelgia: nei svarstant drausmės komisijai, nei skyrimo komisija neatsižvelgia, nu... Dėl krūvio tikrai tas darbas gaunasi... Nu jį, jo, reikėtų padaryt, bet...“ (P.11.1–2).

„Buvo pradėjęs <...> daryt, sakė, ne, neskubint, nedaryt...“ (M.9.13).

„Ir jie pasakė, departamentas: „Ne, šitą atšaukiam, šito nereik daryt...“ (M.9.14).

Vieni informantai atsakydami į šį klausimą tiesiog konstatavo, kad to nedaro, ir nesileido į detalesnius paaiškinimus. Su nepilnamečiais dirbantys pareigūnai mėgino netaikymo priežastis susieti su tuo, kad tai nėra nepilnamečiams taikoma metodika, ir jie patys tiesiog pasirenka tam tikras OASys metodikos dalis – vienos iš jų taikomos, kitos – ne. Visgi racionalaus paaiškinimo, kodėl būtent didelės žalos rizikos vertinimas neatliekamas nepilnamečiams, tyrimo metu pritrūko. Galima daryti prielaidą, kad pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais, ši dalis pasirodė tiesiog neaktuali ir reikalaujanti papildomo darbo, kurio prasmė nėra aiški. Dalis šiuo klausimu pasisakiusių specialistų tiesiog konstatavo, kad didelės žalos rizikos vertinimas yra tas komponentas, į kurį komisijos, vertinančios teisės pažeidėjo elgesį baudmės laikotarpiu (drausmės, lygtinio paleidimo), neatsižvelgia, todėl ir nėra pagrindo šios dalies vertinti. Atsakydama į šį klausimą labiausiai nustebino ir kelė nerimą ta dalis pareigūnų, kurie tvirtai teigė, kad buvo pareigūnų, bandžiusių vertinti didelės žalos riziką, tačiau Kalėjimų departamento atstovai nurodė to nedaryti. Dėl didelės žalos rizikos vertinimo taikymo laisvės atėmimo vietoje reikalingumo „OASys vadove“ parašyta aiškiai ir nedviprasmiškai: „Didelės žalos rizikos atranka turi būti atliekama tiek laisvėje, tiek laisvės atėmimo vietose esantiems pažeidėjams. Kai specialistai atlieka ar peržiūri jau atliktą įvertinimą, jie privalo nustatyti teisės pažeidėjo keliamos didelės žalos rizikos tikimybę ir laisvės atėmimo, ir baudmės atlikimo bendruomenėje kontekstuose. Abu kontekstai yra svarbūs, todėl, kai tai yra pagrįsta, atrankos metu nereikia apsiriboti tik kuriuo nors vienu. Jeigu vertintojas nori pakeisti žalos rizikos suvestinės įvertinimus, o teisės pažeidėjas yra laisvės atėmimo vietoje, dėl pataisymų turi sutarti atvejį administruojantis pareigūnas, OASys vertintojas ir pareigūno

vadovas. Didelės žalos rizikos suvestinė įtraukia teisės pažeidėjo keliamos rizikos valdymo klausimus ir rizikos valdymo planą. “Minėtame vadove aiškiai nurodoma ir tokio vertinimo apibrėžtis, reikalavimai stebėsenai bei sąsajos su kitais vertinimais, procedūromis ir sprendimais. Didelė žala gali būti apibrėžta kaip keliantis pavojų gyvybei įvykis ir / arba trauminis patyrimas, po kurio fizinis ar psichologinis išgijimas yra sunkus arba neįmanomas. Didelės žalos rizika yra tokio įvykio atsiradimo tikimybė. Reikia pažymėti, kad didelės žalos rizika yra dinamiškas reiškinys, todėl turi būti nuolatos stebima³⁷. Didelės žalos rizikos įvertinimas turi paveikti visus tiesiogiai susijusius / svarbius įvertinimus, procedūras ir sprendimus, pavyzdžiui: kameros tipo skyrimą; sprendimus teisės pažeidėją perkelti; susitarimus dėl palydos ar vizitų. Didelės žalos rizikos įvertinimo metu laisvės atėmimo vietos personalui gali tekti taikyti konkrečias procedūras, pavyzdžiui: peržiūrėti perkėlimą į kitą nuteistųjų grupę; informuoti vadovus apie iškilusius rūpesčius; pranešti informaciją saugumą užtikrinančiam padaliniui³⁸.

Apibendrinant informantų atsakymus galima konstatuoti, kad OASys rizikos vertinimas laisvės atėmimo vietose yra atliekamas ne visa apimtimi, todėl nusikaltamo elgesio rizikos vertinimo lygis nėra išsamiai pagrindžiamas, tai reiškia, kad OASys metodika naudojama netinkamai. Labiausiai kelia nerimą SR specialistų pasisakymai apie tai, jog nurodymą nevertinti didelės žalos rizikos jie gavo iš Kalėjimų departamento atstovų, o tai rodo galimo nesusikalbėjimo tarp institucijų arba kontroliuojančios institucijos – šiuo atveju Kalėjimų departamento pareigūnų nekompetentingumą rizikos vertinimo klausimu.

Kitas aktualus klausimas, susijęs su rizikos vertinimu, yra rizikos pervertinimo procesas. Daugelis tyrime dalyvavusių specialistų teigė, kad rizikos pervertinimas pataisos namuose atliekamas tada, kada įvyksta reikšmingi pokyčiai teisės pažeidėjo gyvenime bei remiantis tais pačiais rizikos vertinimo, t. y. bendradarbiaujant specialistams ir tarpusavyje pasidalijant rizikos vertinimo dalis, principais:

„Mes patys ir atliekam... Taip... Jeigu pokyčiai matosi akivaizdūs, įvyksta, kažkokie atsiranda kliento pasiekimai, tai automatiškai pervertinimas reikalingas, nes visa tai labai reikalinga informacija <...>. Ten išvados atsispindi pirminis vertinimas ir pervertinimo rezultatai, kokie pokyčiai, kas pasikeitė, kas padidėjo, kas sumažėjo, skaitmenine išraiška ten viskas būna aprašyta...“ (K.10.5–7).

Pažymėtina, kad interviu metu viena informantų grupė užsiminė apie tai, kad rizikos vertintojai susiduria su Kalėjimų departamento atstovų bandymais daryti įtaką jų atliekamų rizikos vertinimų rezultatams. Interviu dalyviai teigė, kad Kalėjimų departamento atstovai įtariai vertino rizikos balų mažėjimą, jiems imperatyviai nurodė, kad

³⁷ Ten pat, p. 129–130.

³⁸ Ten pat, p. 153–154.

programos lankymas nedarąs įtakos rizikos vertinimo rezultatams, o teisės pažeidėjo rizika per metus negalinti mažėti daugiau nei penkiais balais ir t. t. Tokių konfliktų buvimas ir jų turinys rodo keletą esminių dalykų: pirma – kontroliuojančios įstaigos pareigūnai (šiuo atveju – Kalėjimų departamento) nepasitiki laisvės atėmimo vietų pareigūnais ir jų kvalifikacija vertinant nusikalstamo elgesio riziką; antra – sprendžiant su rizikos vertinimu susijusius klausimus yra pasitelkiami netinkami metodai (t. y. grasinamojo pobūdžio susirinkimai) vietoje pareigūnų mokymų (intervizijų, supervizijų) ir jų kvalifikacijos kėlimo rizikos vertinimo metodikų praktinio taikymo klausimais; trečia – toks bendravimo tarp Kalėjimų departamento atstovų ir laisvės atėmimo vietos pareigūnų stilius labai neigiamai veikia pareigūnų darbo motyvaciją ir verčia niekais jų pastangas vykdyti teisės pažeidėjų socialinę reabilitaciją.

„<...> jau čia problema. Dabar kaip tik buvo iš departamento... ir sujaukė viską. Pasakė, kad „mažinti negalima balų“, ir neaišku, kaip dirbti... Programos lankymas neįtakoja rizikos visiškai... Jo, visiškai sakė nemažinti... nei kiek... negali mažėti. Rizika, jo, negali mažėti... ta prasme, kad drastiškai mažėja balai, taškai... sukėlė tokį šaršalą... To negali būti. Tu gali rašyti kažkokiom tezėm tikrai į tą įvertinimą arba į OASys, bet balai sumažėti negali... Skaičiukai niekaip... Kaip jis išsireiškė? Per metus ne daugiau 5 balai... Vienas arba du... Du balai tai jau statistiškai labai daug... maksimum... 25 tai čia jie įžvelgia kažką tai vau... nes čia, iš tikrųjų, čia buvo kažkokia tai... Nu, mes nežinom, kaip čia buvo, bet atvažiavo... su ta mintimi, kad, žodžiu, iš teismų pasiekė juos žinia, kad... pataisos namuose drastiškai mažėja balai ir, žodžiu, sakė: „Nu, nu, nu, nemažinkit jokiū būdu.“ Nu, tai galų gale sujaukė visą tą iš esmės ir apskritai... Jo, ką dirbom, dabar nežinom... ir nesuprantam, kaip tam žmogui pasakyti, jeigu kitas tikrai gal lankė stropiai tą programą ir tikrai gal siekė ten kažkokių tikslų, žinai, jeigu jis ir dirba, ir mokosi, ir kažką. Gal tu nuimtum tą baliuką, jei jis tau... bet tu negali, nes negalim... uždraudė...“ (M.8.21–41).

Pažymėtina ir tai, kad šiame tyrime nėra pateikiama ir analizuojama Kalėjimų departamento atstovų pozicija, todėl nepretenduojama į išsamų minėtos situacijos įvertinimą. Nepaisant to, pastaroji problema išlieka itin jautri ir aktuali, reikalaujanti išsamesnės diskusijos.

Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo pagrindu yra planuojami tolimesni teisės pažeidėjo socialinės reabilitacijos plano veiksmai laisvės atėmimo vietoje. Šio plano vykdymas – tai bendras SR ir psichologinių tarnybų specialistų darbas, pagal galimybes pasitelkiant bendradarbiaujančių institucijų ir visuomenės atstovus. Interviu dalyviai pripažino, kad sudarydami socialinės reabilitacijos planą atsižvelgia į teisės pažeidėjo nusikalstamą elgesį lemiančius veiksnius ir bando kreipti asmenį dirbti šia linkme, įskaitant elgesio pataisos programas:

„Jeigu nusikaltimas padarytas esant neblaiviam, jeigu yra kažkokių tai duomenų apie mąstymo ir elgesio priklausomybę, vartojant psichoaktyvias medžiagas, tai vėl atsi-

randa, savaiame aišku, ir reikalavimas jam dirbti šita linkme. Visas priemonės naudoti, sprendžiant laisvėj susidariusias priklausomybės problemas, ar ne? Na, o visos kitos vėl ten priklausomai... Daugiau, mažiau, na, ar gyvenamąją vietą jis turi, neturi, mažai tai įkalinimo įstaigos sprendžiama problema... Ten visos kitos, sakau, vėlgi psichologai, jeigu jie nustato pagal savo... tai tinka jau specialiosios tos programos...“ (P.11.9).

Tyrimo metu informantai dalijosi savo patirtimi apie teisės pažeidėjų elgesio stebėseną ir kontrolę, kurios rezultatų pristatymą teisės pažeidėjams įvardijo kaip motyvacinį darbą:

„Čia yra vidinė mūsų tvarka, patvirtintas yra tvarkos aprašas, pagal kurį mes jų tą elgesį vertinam, ten pildom tas lenteles, yra ekselyje ten viskas, na, tiesiog žymim komentarus, ir tai yra labai naudinga ir jiems patiems tas, kad jie dažnai, nu, visą tą, gerą tai jie elgesį prisimena, bet tas, ką jie netinkamai daro, tai jie pamiršta ir pamiršta, kad tos klaidos jų kartojasi, ir tada, kai kalbi su juo, ten individualiai dirbi arba jis ateina pats jau ten kažko, su kažkokiais nusiskundimais, tai tu gali pažvelgti visą tą istoriją, kaip keitėsi jo elgesys ir... ir tuos teigiamus parodyti, nu kaip, kad jisai ten sako: „Na, neįmanoma, kad aš čia pasikeisčiau“, bet tu sakai: „Na, pažiūrėk va, kaip buvo ir kaip yra dabar.“ Na, ir ten visas tas matosi ten tuose, kiek ten buvo tų langelių tuščių, kiek dabar, kokie ten tie įvertinimai ir kokios buvo pastabos, kas va čia buvo tas, čia vėl buvo tas, čia vėl, ir tau kartojasi ta pati problema tai tam motyvaciniam va tokiam darbe tai...“ (K.14.11).

Taip pat tyrimo metu pastebėta, kad vertindami riziką kai kurie pareigūnai yra skeptiški, patys netiki, kad teisės pažeidėjas gali keistis, todėl rizikos vertinimą atlieka formaliai, tačiau yra ir tokių pareigūnų, kurie nepaisant ilgo darbo pataisos namuose stažo rizikos vertinimą atlieka profesionaliai:

„Aš, pavyzdžiui, pastebėjau, kad kai kurie darbuotojai, kurie turi jau tos patirties darbinės, tai jiems tas OASys vertinimas buvo, kadangi jie dirbo tais laikais, kai nieko nereikėjo, kai nuteistąjį pasodina ir jis iki skambučio turi būti ir dabar kažkoks vertinimas, pataisyti, kam to reikia. Ir jie labai kritiškai į tai žiūri, ir vėlgi jie daro tai dėl paukščiuko, nes privalo, kitaip jisai neatliks savo funkcijų tinkamai, bet yra tokių, kur turim ir čia, kur ilgą laiką dirbęs, bet jisai taip tą OASys vertinimą padaro gerai...“ (V.12.1).

Dalis specialistų pripažino, kad neturi tinkamų priemonių, kurias galėtų taikyti siekdami mažinti identifikuotų kriminogeninių veiksmų įtaką asmens kriminaliniam elgesiui. Pažymėtina, kad tai informantų grupė, patyrusi Kalėjimų departamento atstovų bandymą veikti jų atliekamą rizikos vertinimą rezultatus:

„Dabar tą planą individualų sudaryti mes neturim priemonių. Mes jau tą visgi tyrimą atliekam, mes jau jį žinom, kaip padaryti. Kaip nustatyti jau tuos veiksnius kriminogeninius, dėl ko jis nusikalto, o priemonių... juos mažinti... O kaip juos mažinti... jeigu neleidžia mažinti... Tai ką į tą planą rašyt?“ (M.10.30–34).

Apibendrinant tyrimo dalyvių atsakymus galima teigti, kad rizikos vertinimo metodikų suaugusių asmenų nusikalstamo elgesio rizikai vertinti yra pakankamai. Esminės problemos vertinant suaugusių asmenų riziką yra susijusios su tuo, kad patys vertintojai abejoja savo surinktos informacijos patikimumu ir siekia surinkti kaip įmanoma daugiau informacijos apie teisės pažeidėjų praeitį, t. y. siekia kuo išsamiau pagrįsti statinius nusikalstamą elgesį lėmusius veiksnius. Labiausiai neužtikrinti vertintojai jaučiasi vertindami dinامينius nusikalstamą elgesį lemiančius veiksnius. Net teigiami teisės pažeidėjų elgesio pokyčiai psichiką veikiančių medžiagų vartojimo srityje, pavyzdžiui, tai, kad teisės pažeidėjas nevarato alkoholio būdamas laisvės atėmimo vietoje, yra priimami kaip „netikri“ blaivybės įrodymai, kadangi neaišku, kaip jis elgsis laisvėje, o nelaisvėje nevartojama alkoholio, „kadangi to neįmanoma padaryti dėl objektyvių priežasčių – izoliacijos“. Pažymėtina, kad laisvės atėmimo vietų praktika šiuo požiūriu byloja priešingai – asmuo Lietuvos laisvės atėmimo vietose turi galimybių vartoti psichiką veikiančias medžiagas įsigydamas jų draudžiamais būdais.

Taigi rizikos vertinimo metodikos sudaro prielaidas tinkamai vertinti dinامينius nusikalstamą elgesį lemiančius veiksnius, o vertinimo pagrindas yra konkrečios korekcinės priemonės, kuriose teisės pažeidėjas dalyvauja, tokios kaip aprobuotos elgesio pataisos programos, kuriose prieš ir po programos naudojami pokyčių vertinimo instrumentai, ar anoniminės savipagalbos grupės, pagrįstos nuolatiniu sistemingu dalyvavimu ir darbu su savimi, siekiant išmokti gyventi su priklausomybe ir išlikti blaiviam. Galima daryti prielaidą, kad, viena vertus, nusikalstamo elgesio rizikos vertintojams trūksta sisteminio suvokimo apie tai, kokios priemonės yra efektyviausios siekiant resocializuoti nusikalsti linkusį asmenį, kita vertus, jų žinojimą silpnina ir motyvaciją slopina palaikymo iš atsakingų institucijų trūkumas.

3. Socialinės reabilitacijos priemonės: kalinių motyvavimas, aprobuotos ir neaprobuotos programos, skirtingų nuteistųjų grupių poreikiai

3.1. Nuteistųjų motyvavimo priemonės ir būdai

Kalbėdami apie motyvavimo priemones tyrime dalyvavę SR darbuotojai teigė, kad skirtingoms nuteistųjų grupėms reikalingos skirtingos motyvavimo priemonės, todėl neretai jos parenkamos individualiai. Pirmiausia svarbu nuteistiesiems paaiškinti įsitraukimo į programas naudą, taip pat pademonstruoti, jog pagrindinis specialistų siekis – pagalba, kuri svarbi patiems kalintiems grįžtant į visuomenę. „Aš jiems kartais vis pasakau, kad tavo tikslas – išeiti į tą pačią laisvą Lietuvą, kurioje aš gyvenu, tai... ta prasme, čia vienintelis motyvas juos mainyti, rasti tų, kuriems tikrai reikia ir kurie tikrai kažko sieks.“ (P.14.4).

„Piešiam šviesesnę ateitį, kad vis vien kažkada eisi, kažkada nugalėsi, kažką pakeisi pats nu...“ (P.7.8).

Nuteistųjų įsitraukimo lygis priklauso nuo jų nuostatų ir poreikių. Lengviau motyvuoti tuos, kurie yra vedami pragmatiškų paskatų, tokių kaip lygtinis paleidimas. Lygtinis paleidimas yra vienas iš svariausių nuteistiesiems ir dažniausiai darbuotojų taikomų argumentų:

„Tai viskas per lyginio paleidimo institutą. Juos nesunku motyvuoti iš tiesų, nesunku. Aišku, sunkiau motyvuoti tą, kuris blogai elgėsi ir dėl savo elgesio jis nepretenduoja į lengvatas. Taip yra sunkiau. Jam tai yra laiko gaišimas. Čia jeigu dar motyvuotas, jeigu kryptingai siekia lengvatų sau, tame tarpe lygtinio paleidimo, ar ne, tai su tokiais viskas tvarkoj. Nors turbūt pagal idėją atvirkščiai – daugiausiai reikia dirbt su tais, kurie mažiausiai motyvuoti.“ (P.13.23).

Sunkiausia, SR darbuotojų nuomone, dirbti su tais, kurie turi neigiamas nuostatas pareigūno atžvilgiu, kurie nuo pat pradžių blokuoja bet kokius darbuotojų bandymus užmegzti ryšį. Tačiau SR darbuotojai bando atrasti savitų būdų, kaip pradėti darbą ir su tokiais nuteistaisiais:

„Nuo pačio priklauso turbūt nuteistojo, taip... Kaip jisai užsisklendęs, ar jisai turi išankstinį kokį tai skeptišką požiūrį, nesgi yra tokių nuteistųjų, kurie ką tu bekalbėsi, kaip tu su juo, kaip tu bandysi prie jo prielit, jis tiesiog turi išankstinį tokį cinišką prieš pareigūną nusistatymą, ir tu nepadarysi šitoje srity praktiškai nieko. Jisai grynai žiūrės iš savo asmeninės naudos, kad tu esi reikalingas, bet tikrai nerūpės jam. Jisai žino, kad jisai yra toks, ir žino, ko jam reikia, ir griežta riba. Tai tiesiog tu stengiesi, kaip jūs sakėt, nekonfrontuoti, kažkaip vis tiek bandyti su juo dirbti, to tikslo siekti karts nuo karto.“ (V.15.40).

Taip pat sunku dirbti su tais, kurie jau yra nusivylę lygtinio paleidimo taikymu arba kuriems lygtinis paleidimas nėra taikomas. Nors įkalinimo įstaigų darbuotojai turi aprobuotus įrankius nuteistiesiems motyvuoti, programą „Pokalbis – Elgesys – Pasikeitimas“ (EPP), tačiau iš tyrimo dalyvių atsakymų matyti, kad ši programa taikoma retai todėl, kad ne visi pareigūnai yra išmokyti ją vesti, programa daugiau orientuota į psichologinės tarnybos specialistus:

„Aš nežinau, kodėl tokia nuostata yra sistemoje, EPP mokymo prioritetą yra teikiama psichologinei tarnybai, kad jie turėtų iš pat pradžių, tada, jeigu jau psichologai praėjo ir liko vietų, tada gali socialinės rehabilitacijos skyriaus darbuotojai eiti į tuos mokymus. Nes mums tai ten adaptacijos tos pagrindinės, kaip ir neišvengiamos. Ten adaptacijos programa, integracijos programa, socialinio švietimo, jau tas, kas liečia pasikapstyti žmogaus viduje, tai atiduodama psichologinei tarnybai, tačiau neatmetama galimybė.“ (V.16.13).

Visgi darbuotojai, kurie veda šią programą, pabrėžė, kad programa yra naudingas įrankis pradėdant struktūruotą ir nuoseklų darbą su nuteistuoju.

„Bet palengvinimas yra didelis ir dažniausiai taip ir laikomės to principo, kad tai yra pirmasis, kaip aš vadinu, tramplynas į rimtesnes programas į tolimesnį darbą. Tai parodo žmogaus visą norą spręst problemą, galimybes ją išsikelt ir koks jo noras žengt toliau. Jeigu mes gražiai praeinam, tada mes keliaujam į kitas programas, bet to principo stengiamės laikytis, kad pirmiausia vesti šitą programą.“ (V.16.13).

„Nes aš turėjau tokią patirtį, kad pradžioj turėjau „Tik tu ir aš“, bet neturėjau EPP, ir vedžiau „Tik tu ir aš“, tai buvo, sakykim, sunkiau vest tą nuteistąjį, tu paruoši, ką reiškia programa, ką reiškia struktūruotai eiti per tam tikrus užsiėmimus, atlikinėti namų darbus, savianalizę ir t. t. Tai jo, tramplynas iš tikrųjų, kuris labai padeda darbe.“ (V.16.18).

Nuteistųjų motyvacijos priemonių analizė rodo, kad motyvavimo programas SR darbuotojai, išskyrus psichologinės tarnybos specialistus, naudoja retai, viena vertus, todėl, kad nėra apmokyti, kita vertus, kad tiki, jog lygtinis paleidimas yra kur kas svaresnis argumentas, duodantis greitesnių rezultatų. Visgi psichologinės tarnybos specialistų patirtis rodo, kad aprobuoti įrankiai turi ilgalaikę vertę, kai nuteistasis aiškiau supranta, kas yra dalyvavimas programoje, kaip reikia intensyviai ir nuosekliai dirbti su pačiu savimi. Lygtinis paleidimas nors nuteistiesiems ir atrodo svarus argumentas, gali būti daugiau momentinis impulsas arba tikslinis siekis, skatinantis formalų ir atmetinį nuteistųjų požiūrį į programas.

3.2. Neaprobuotų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių vykdymas

Pagrindinis dokumentas, reglamentuojantis neaprobuotų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių vykdymo specifiką, yra Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl nuteistųjų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių taikymo tvarkos aprašo patvirtinimo“³⁹. Minėtame dokumente yra pateikiama pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių klasifikacija, pataisos programų taikymo principai, reikalavimai pataisos programų struktūrai (programų tikslai ir uždaviniai, dalyvių (tikslinės grupės) atrankos kriterijai, užsiėmimų skaičius ir dažnis, ir kt.), kontrolei (kuria siekiama užtikrinti, kad pataisos programos atitiktų nurodytus reikalavimus, faktinę situaciją, t. y. formalusis vertinimas) ir stebėsenai (kurios metu vykdomas kokybinis vertinimas: lyginama, kaip programa įgyvendinama atsižvelgiant į siekiamus rezultatus, taip pat numatyta programų dokumentacijos saugojimo tvarka). Pirmojoje šio tyrimo dalyje buvo įvardyti esminiai šio dokumento trūkumai ir problemos, susijusios su tuo, kad dokumente nėra apibrėžta, kaip organizuojamas pataisos programų mokymo procesas,

³⁹ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-79 „Dėl nuteistųjų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių taikymo tvarkos aprašo patvirtinimo“, 2014.

kokie kvalifikaciniai reikalavimai keliami būsimiems programų vedėjams, nenustatyta palaikymo (supervizijų) tvarka, nustatytas labai trumpas dokumentacijos saugojimo terminas ir kt. Dokumente nėra nurodyta ir tai, kokioms programoms teikiamas prioritetas teisės pažeidėjo reabilitacijos procese. Remiantis tuo teorinėje tyrimo dalyje daryta prielaida, kad minėto dokumento pagrindu būtų galima atlikti pataisos programų veiksmingumo vertinimą, leidžiantį veiksmingas programas apčiuoti ir toliau taikyti, o neveiksmingų atsisakyti, bei pažymėta, kad duomenų apie pataisos programų veiksmingumo tyrimus laisvės atėmimo vietose rasti nepavyko⁴⁰.

Kalbėdami apie neapčiuotas pataisos programas ir pozityvaus užimtumo priemonės interviu dalyviai patvirtino, kad vykdo gana didelį skaičių priemonių, kurių spektras platus, apimantis įvairias sritis, susijusias su fizinio aktyvumo, saviraiškos, kūrybiškumo, intelektinių, meninių ir kt. įgūdžių lavinimu, o jų pasirinkimo kriterijus – kriminogeniniai teisės pažeidėjų poreikiai. Neapčiuotas pataisos programas ir pozityvaus užimtumo priemonės vykdo SR ir psichologinių tarnybų pareigūnai, pasitelkiami ir išoriniai partneriai iš valstybinių ir savivaldybės institucijų (mokyklos, darbo birža), religinių bendruomenių:

„Šiai dienai 16 pataisos programų įstaiga vykdo...“ (A.16.15).

„Meninio ugdymo, kompiuterinio raštingumo... bendravimo įgūdžių, emocijų stresinėse situacijose, meno terapiją, emocinės paramos...“ (V.20.1–2).

„Tai relaksacija, „Kitoks“ ir įžanginės... ir užimtumo priemonių keletas, tai čia ateina iš laisvės. Čia religinės, tokio religinio tipo...“ (M.16.19–21).

Svarbi prielaida, lemianti asmeniui taikomos intervencijos efektyvumą, yra jo paties motyvacija dalyvauti pasiūlytoje veikloje. Kalbėdami apie teisės pažeidėjų motyvavimą dalyvauti neapčiuotose pataisos programose ir pozityvaus užimtumo priemonėse informantai pastebėjo, kad susiduria su žema dalyvių motyvacija, o teisės pažeidėjams skatinti naudojamos įvairios priemonės, kartais siekiant tik formalaus įsitraukimo, o kartais išryškinant tiesioginę naudą. Visgi, kaip pastebi įstaigų darbuotojai, dalyvauti tokiose priemonėse teisės pažeidėjai nėra itin suinteresuoti:

„Tai buvo. Atėjo pagal projektą, kaip ten tas? Darbo biržos projektas? „Atrask save“? Tai sudėtinga buvo surinkti. Labai sudėtinga, ieškojom... Vos ne tempti reikėjo tuos nu-teistuosius [šypteli]... 20 žmonių buvo surinkta... Taip, apie 20 buvo, na, tai sakau, paskui kiti pamatė, kas per dalykas, ir sakau, žmogui padedi pinigais ant stalo [patapšnoja stalą], tau tik pasėdėti... Ir ten grynai socialiniai įgūdžiai, kaip integruotis į darbo rinką, kaip pažinti savo sugebėjimus, net pinigais siūlant, na, niekaip... Nu, atėjo, „man neįdomu“, ir išėjo [nusijuokė]... Tai 4 išbuvo tuos, man atrodo, 4 užsiėmimus po 2 valandas. 4 iš 20, o kiti [...] net prašo: „Tai ateikit bent pasirašyti.“ Neina net to. Jiems per sunku ateiti, išbūti... Pas mus tik 1 šitam projekte ir po šiai dienai jis dabar praktiką atlieka...“ (A.17.1–9).

⁴⁰ Vaičiūnienė R., Viršilas V., 2017, p. 50–52.

„Žinokit, kiekvienais metais mes rengdavom kiaušinių dažymo užsiėmimą. Psichologinėje tarnyboje. Pernai buvo 2 grupės po 10 žmonių ir skirtingomis dienomis jie ten dažė. Šiais metais jau prašiau „paieškokit“, skelbimai visur, 3 žmonės atėjo. Trys! Kiaušiniai nupirkti, dažų gražiausių, servetėlės gražiausios karpomos. Ne...“ (A.17.28).

Tyrimo metu specialistai akcentavo, kad jų vykdomos neapčiuotos elgesio pataisos programos dažnai neatitinka minėtame Kalėjimų departamento direktoriaus įsakyme keliamų reikalavimų. Nežinomi pataisos programų veiksmingumo vertinimo kriterijai, nevykdoma programų stebėseną. SR specialistai pastebėjo, kad yra tokių programų, kuriose nenumatyta kaupti jokios dokumentacijos, todėl šių programų poveikis iš esmės yra nepamatuosinas:

„Ne, neatliekami, nes dažnai būna, kad nuteistasis čia yra, čia jis jau kažkur kitur išvykęs, išėjęs į laisvę, ir mes nežinom, kaip jiems ten tas sekėsi ir pan. Nes vis dėlto dauguma tų programų jau eina, kai lygtinis suėjęs arba į pabaigą. Tai kartais pabaigia, kartais nepabaigia tos programos ir <...> į laisvę išėjo, tai mes nieko nežinom. O kas pabaigia iki galo ir dar biškį lieka, tai pildo anketas prieš programą ir po programos, nu, tai matai, kad ten pokyčiai, ten kažkokie socialiniai įgūdžiai ir pats parašo, kad „Aš ten išmokau kažką tai spręsti arba dar apmąstyti kažką tai, geriau apgalvoti.“ Po to dar, kai jau atliekamas rizikos vertinimas, galima pažiūrėti, koks pokytis po programos...“ (A.18.23).

„Tai, kad ten tos programos, na kaip? Į problemų sprendimą orientuota trumpalaikė terapijos programa. Ten raštu nuteistieji nieko nedaro, jie tik šnekasi, tai kokią medžiagą saugot? Pokalbių gi neįrašinėjam. Ten nėra jokios dokumentacijos absoliučiai. Po to pykčio ir agresijos yra namų darbai, tai bet man atrodo, juos išsineša patys nuteistieji, nes ten jiems patiems naudinga medžiaga kai kur būna, kaip jie derybų mokosi... Tai jie turi su savimi ir vėl nieko nelieka. Na, daugiau kas čia iš tų? Šita „Narkomanijos prevencijos, ugdant streso įveikos įgūdžius“, tai čia relaksacijos, meditacijos mokymas ir vėlgi jie ten nieko nedaro, jie tik relaksuojasi, tai kokią medžiagą mes ten saugosim apie tą programą...“ (A.19.15).

Informantai, dirbantys su nepilnamečiais, pažymėjo, kad, jų nuomone, svarbiausias teisės pažeidėjų vidinis motyvas keistis yra viltis išeiti į laisvę, o teisės pažeidėjo dalyvavimas elgesio pataisos priemonėse paprastai veikia tik kaip išorinė motyvacija – netekus galimybės išeiti į laisvę prarandama ir vidinė motyvacija keistis. Tikėtina, kad tokia situacija, kai teisės pažeidėjas netenka vidinės motyvacijos ir patiria atkryčius, neigiamai veikia ir pareigūno motyvaciją tęsti korekcinį darbą, kadangi motyvacija „nėra suvokiama kaip nekintanti kliento savybė, o kaip priklausanti nuo konsultanto ir kliento santykių ir to, kas vyksta kliento aplinkoje“⁴¹.

„Galima išskirti kelis pokyčio etapus, na tiesiog akivaizdžiai pasikeičia... Kai jam

⁴¹ Farbring C. A. Handbok I motiverande samta. MI. 2014. Natur & Kultur.

priartėja lygtinio paleidimo terminas, pasidaro labai geras, mandagus, trokšta... trokšta eiti į visokias priemones ... dažniausiai... Paskiau antras pokytis – kai jam priartėja aštuoniolika metų, taip pat jis viską apsvarsto ir sako: „Auklėtoju, aš visiškai pasi-keičiau, aš noriu likti toliau nepilnamečiu pataisos namuose, aš tikrai niekur nenoriu važiuoti iš čia.“ Tai tokie... tokie etapai yra, bet po to, kai lygtinis nesuveikia, neišėjo – na ir vėl atkrytis...“ (K.17.9).

Dalis informantų itin neigiamai atsiliepė apie neapbūotų programų veiksmingumo tyrimus, tiesiog juos įvardydami kaip nerealius ir nuo laisvės atėmimo įstaigų realybės atitolusius dalykus: „*Kosmosas.*“ (P.18.1). Kita grupė specialistų tiesiog pažymėjo, kad jų veikla, susijusi su neapbūotų programų vykdymu, pataisos įstaigų vadovybę domina tik formaliai – tiek, kiek to reikia statistikai pateikti. Pažymėtina, kad informantai tyrimo metu patys jautėsi demotyvuoti, nuvertinti ir nesitikintys, kad jų taikomos programos gali turėti kokios nors teigiamos įtakos teisės pažeidėjų resocializacijos procesui. Diskutuojant buvo pasigendama gilesnių darbuotojų išvalgų ir supratimo, susijusių su tuo, kaipgi teisės pažeidėjų kriminalinį elgesį keičia jų taikomos neapbūotos programos ir pozityvaus užimtumo priemonės. Informantai gana primityviai suvokia šių priemonių taikymą ir linkę jų poveikį vertinti tiesiogiai „prisirišdami“ prie rizikos vertinimo balų, taip iš esmės perimdami teisės pažeidėjų mąstymo modelį, kai už kiekvieną atliktą veiksmą (įvykdytą priemonę ar programą) besąlygiškai siekiama tiesioginio atlygio, nežiūrint to, koks tai buvo veiksmas ir kaip šis veiksmas buvo atliktas. Tyrimo dalyvių pasisakymai akivaizdžiai parodo specialistų žinių spragas, susijusias su teisės pažeidėjo elgesio korekcija. Tai patvirtina ir tyrimo dalyvių pateikiami neapbūotų programų veiksmingumo „įrodymai“, kurie iš esmės prieštarauja mokslininkų pateikiamiems įrodymams apie teisės pažeidėjams taikomų intervencijų veiksmingumą⁴²:

„Ne, tikrai ne... Ne, iš mūsų skaičiukus renka... Praktiškai, jeigu balai dėlto kažkuo nemažėja, tai realiai kas? Realiai jos net netikslingos...“ (M.17.7–11).

„Veiksmingos... todėl, kad, žinot, kodėl? Todėl, kad jos susietos su realiu gyvenimu pataisos įstaigoje. Jos nukreiptos į tą gyvenimą ir jos praktiškai jose išgautos priemonės, kurias mes realiai galim padaryti, kurios, nu, išsiųsti pranešimą į laisvę, ar ne? Adaptacijos programa... Na, ką mes darom per adaptacijos programą? Ta prasme, arba per integracijos programą. Taip, bet tų realių veiksmų mes, ta prasme, mes jį stebim, būnam – apie tai ir yra ta programa. Ta yra susieta su tiesioginiu gyvenimu pataisos įstaigoje...“ (P.17.7–8).

„O veiksmingiausiai tai veikia pozityvaus užimtumo visos priemonės, nes jie mėgsta sportuoti, mėgsta viktorinas, mėgsta tokius visokius užsiėmimus, jiems tik organizuok, renk, tai jie tikrai aktyvūs šitame, nuteistieji. Nes tai yra nenuobodu...“ (P.19.6).

⁴² Plačiau žr.: *Vaičiūnienė R., Viršilas V., 2017, p. 29–30.*

Interviu metu specialistai patvirtino, kad iš esmės vienintelis formalus dokumentas, svarbus vykdant neapčiuotus programas, yra teisės pažeidėjo sutikimas dalyvauti, kuris tik neseniai pradėtas rinkti. Iki tol jokia neapčiuotų programų dokumentacija nebuvo kaupiama, tokiu atveju nėra galimybių įvertinti neapčiuotų programų veiksmingumo: „*Sutikimai pas mus pradėti imti labai neseniai... Anksčiau neėmėm nei tokiom, nei tokiom. Buvom užsiėmę EPP ir viskas... Jo, o dabar jau pradėjom imti, nes jeigu dalyvauja, tai pasirašo sutikimą...*“ (A.19.8–13).

Diskutuodami apie mokymo vykdyti neapčiuotus elgesio programas procesą interviu dalyviai akcentavo, kad mokymasis vykdyti neapčiuotus programas (o kai kuriais atvejais ir pačių programų turinys) nėra formalizuotas – t. y. mokymosi procesas vyksta specialistams bendraujant tarpusavyje, kai kuriais atvejais tuo užsiima naujo pareigūno kuratorius, kuris, esant poreikiui, ir atsako į visus klausimus arba tai gali padaryti kiti kolegos, o kartais specialistas tiesiog programą paskaito ir ją vykdo. Pats neapčiuotų programų turinys taip pat gali keistis priklausomai nuo to, kaip vienas ar kitas specialistas programą interpretuoja:

„*Yra ten jos knygutė ir... žodžiu... visa ten buvau apsimokius ir po to mes čia apsimokėm vieni kitus, dar truputį pridėjom kiekvienas nuo savęs, kas programą vedė, na ir gavosi va tokia programa. Ji yra irgi kognityvinė...*“ (M.17.1).

„*Kas dėl tų vietinių programų? Na, tai mes irgi esam specialistai, taip? Ir mes apmokom kitus kolegas. Bendra tvarka. Ateina, turėtų jįsai gauti kuratorių, turėtų tai kuratorius, jis jį apmoko, jis atsako į visus klausimus, tai ir toliau semiamės patirčių. Vėlgi yra skyrius visas, kur vėlgi dirba skirtingi pareigūnai, ar ne? Ir tau niekas, tu esi neapribotas gauti informaciją iš kitų pareigūnų, iš kitų kolegų... Ta prasme, yra viskas tvarkoj, čia...*“ (P.19.4).

Teikdami pasiūlymus dėl neapčiuotų programų tobulinimo interviu dalyviai išreiškė poreikį turėti paprastesnes (suprantamesnes) individualias socialinių įgūdžių lavinimo programas, kadangi turimos grupinės programos yra per sudėtingos, teisės pažeidėjai gėdijasi vieni kitų. Toks poreikis gali būti siejamas su tuo, kad neapčiuotų programų turinys (kaip, beje, ir programų vedimo būdas) patiems specialistams nėra aiškus, ir tai yra dėl objektyvių priežasčių (nėra organizuojami mokymai, supervizijos, intervizijos ir t. t.). Tai, kad programų dalyviai gėdijasi vieni kitų ir programų turinys jiems yra nesuprantamas, gali reikšti tai, kad programos paruoštos netinkamai arba patys programas vedantys pareigūnai neturi grupinių vedimo įgūdžių ir nesugeba sukurti tokiam darbui tinkamos aplinkos. Interviu metu informantai taip pat išreiškė poreikį daugiau turėti programų, susijusių su emocijų valdymu:

„*Na čia gal specifiskesnės jiems labiau reikia... Aš ten, pavyzdžiui, vedu tuos socialinius įgūdžius, bet, aišku, jiems irgi ten daug kas per sudėtinga... Skirtingai negu individualioj programoj, jie ten gėdijasi, vienas neatsiveria... Ir, be to, programa nu tokia labai, o jiems konkrečiai aktualu... Būtent konkrečiai emocijų valdymas, pykčio*

valdymas, savikontrolė – tokie dalykai... Jei kažkas tokio specifiško būtų, turbūt, manau, taip būtų aktualiausia...“ (K.21.4).

Apibendrinant informantų atsakymus galima konstatuoti, kad laisvės atėmimo vietose vykdomas didelis skaičius neapbruotų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių, kurias veda SR ir psichologinių tarnybų pareigūnai, pasitelkdamai išorinius partnerius iš valstybinių ir savivaldybės institucijų (mokyklų, darbo biržos), religinių bendruomenių. Šiuo metu nėra galimybių atlikti neapbruotų pataisos programų veiksmingumo vertinimo, kadangi neapbruotos pataisos programos neatitinka Kalėjimų departamento direktoriaus įsakyme apibrėžtų imlumo, veiksmingumo ir mokslinio pagrįstumo principų, nekaupiama minėtų priemonių dokumentacija. Teisės pažeidėjai yra tik formaliai motyvuojami dalyvauti programose (siūlant ar tiesiog prašant pasirašyti sutikimus). Pareigūnų mokymas taikyti programas nėra formalizuotas – jis vyksta stichiškai ir iš esmės yra paties pareigūno savišvietos rezultatas, nevyksta programų supervizijos ir intervizijos, pareigūnai ir teisės pažeidėjai grupinėse programose jaučia diskomfortą, o programų turinys jiems yra sunkiai suprantamas. Programų vedėjai nėra motyvuoti taikyti programų, nėra ir pareigūnų motyvaciją tai daryti skatinančios sistemos. Tokių trūkumų rezultatas – demotyvuoti ir nuvertinti pareigūnai, abejojantys programų turiniu bei netikintys, kad jų taikomos programos gali turėti kokios nors teigiamos įtakos teisės pažeidėjų resocializacijos procesui. Galima daryti prielaidą, kad galbūt todėl pareigūnai bando išryškinti neapbruotų, aiškiai nestruktūrotų, nuosekliai nevykdomų, turinio prasme neaiškiai apibrėžtų programų naudą. Neabejotina, kad pozityvaus užimtumo priemonės yra svarbi nuteistųjų naudingo laisvalaikio praleidimo forma, tačiau derėtų aiškiai apibrėžti ir atskirti pozityvų užimtumą ir su juo susijusias programas nuo elgesio korekcijos programų, kurios negali būti taikomos ignoruojant vykdymo procedūrų ir efektyvumo kriterijų svarbą.

3.3. Aprobuetų (elgesio) pataisos programų vykdymas

Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje šiuo metu vykdomos penkios aprobuetos elgesio pataisos programos:

- individuali motyvacinė programa „Elgesys – Pokalbis – Pasikeitimas“ (EPP);
- individuali kognityvinė biheivoristinė korekcinė programa „Tik tu ir aš“ (angl. *One-to-one*);
- grupinė kognityvinė biheivoristinė korekcinė programa EQUIP (skirta nepilnamečiams ir jaunuoliams iki 25 metų amžiaus);
- grupinė kognityvinė biheivoristinė seksualiai nusikaltusių asmenų terapijos programa (SeNAT);
- grupinė „Intervencinė programa smurtautojams šeimoje“ (angl. *Education Groups For Men Who Batter-The Duluth Model*).

Greta išvardintų elgesio pataisos programų Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje vykdomos ir kitos aprobuotos programos, pavyzdžiui, dailės terapijos, socialinių įgūdžių ar prevencinės:

- grupinė programa „Nuteistųjų socialinių įgūdžių ugdymas“;
- individuali programa „Jaunimas ir psichoaktyviosios medžiagos“;
- grupinė programa „Ankstyvoji intervencija“;
- dailės terapijos programa „R.A.K.T.A.S.“

Pirmojoje šio tyrimo dalyje konstatuota, kad „aprobuotoms elgesio programoms nėra teikiamas prioritetas, o programas vykdančias personalas nėra motyvuotas tai daryti, praktiškai nedalyvauja supervizijose, nevykdoma programų stebėseną, neatliekami programų veiksmingumo tyrimai, nėra vedama atskira aprobuotų programų vykdymo statistika. Neaprobuotų programų ar kitų korekcinėse priemonėse efektyvumas taip pat nėra vertinamas ir matuojamas, nėra atliekami veiksmingumo tyrimai ir aprobavimo procedūros⁴³. Atsižvelgiant į pirmojoje tyrimo dalyje identifiкуotas problemas, atliekant empirinį tyrimą, buvo siekiama apčiuopti minėtų problemų priežastis, gilinantis į aprobuotų elgesio pataisos programų vykdymo sudedamąsias dalis, tokias kaip programų pasirinkimo galimybės ir kriterijai, vykdytojų bei dalyvių motyvacija, stebėseną ir veiksmingumą.

Interviu metu išryškėjo, kad plačiausiai šiuo metu laisvės atėmimo vietose taikoma individuali elgesio pataisos programa „Elgesys – Pokalbis – Pasikeitimas“ (toliau – EPP), kurios paskirtis – motyvuoti teisės pažeidėją keisti savo probleminę elgesį. EPP rekomenduojama taikyti bausmės vykdymo pradžioje. Tai yra dėsninga, kadangi EPP šiuo metu yra išmokyta vykdyti daugiausia laisvės atėmimo vietų specialistų⁴⁴. Kitos, gana dažnai taikomos programos – tai „Nuteistųjų socialinių įgūdžių ugdymas“, kurią rekomenduojama naudoti įkalinimo įstaigų psichologams, socialiniams darbuotojams bei specialistams, turintiems darbo grupėse patirties, ir taikyti likus vieneriems metams iki nuteistojo paleidimo į laisvę, ir grupinė dailės terapijos programa „R.A.K.T.A.S.“. Mokslinių tyrimų duomenimis, viena efektyviausių intervencijų keičiant kriminalinį teisės pažeidėjų elgesį yra laikoma kognityvinė elgesio terapija (angl. *Cognitive-Behavioral Therapy*, sutrump. CBT), tačiau CBT pagrindu sukurtos programos (SeNat ir EQUIP) yra vykdomos labai retai arba visai nevykdomos. Kiek geresnė situacija yra vykdančią programą „Tik tu ir aš“, tai greičiausiai susiję su sistemingu specialistų mokymu. Kalėjimų departamento Mokymo centras, pasitelkdamas Lietuvos probacijos tarnybos specialistus, nuo 2015 metų sistemingai organizuoja minėtos programos mokymus ir supervizijas, kuriose galimybę dalyvauti turi ir laisvės atėmimo vietų specialistai. Analizuojant tyrimo dalyvių pasisakymus

⁴³ Vaičiūnienė R., Viršilas V., 2017, p. 53.

⁴⁴ Vaičiūnienė R., Viršilas V., 2017, p. 32–33.

galima konstatuoti, kad aprobuotos elgesio pataisos programos teisės pažeidėjų socialinės rehabilitacijos procese paprastai taikomos bausmės vykdymo pradžioje arba bausmės vykdymo pabaigoje, todėl elgesio korekcijos procese nėra užtikrinamas tęstinumas ir iškreipiama pati korekcijos idėja, susiejant ją su tiesioginio atlygio siekimu trumpuoju periodu, kai programa taikoma prieš rengiant teisės pažeidėjo dokumentus dėl lygtinio paleidimo taikymo ir programos baigimas „privalomai“ turi sumažinti dalyvio nusikalstamo elgesio riziką. Taigi tyrimo dalyviai tyrimo metu vardijo vykdančias šias programas:

„Tik tu ir aš“, EPP, socialinių įgūdžių, „R.A.K.T.A.S.“, mes ją irgi taikome. SeNAT, deja, asmenų negalim atitinkamų parinkti ir „Intervencinė programa smurtautojams šeimoje“ grupė nesusidaro niekaip...“ (V.23.9).

„Pas mus socialinės rehabilitacijos skyriui labai nedaug tų programų vykdymas, išimtiniais atvejais. Pas mus labiau visiems tas adaptacijos, tos integracijos, tada socialinio teisinio švietimo tiems, kurie paleidžiami, ir viskas. Čia tas rutina, tie, kurie atvažiuoja, turi praeit adaptacijos programą. Tie, kurie kurį laiką yra, integracijos, dar subkultūros, savižudybių ir savęs žalojimo tas priemonės, daugiau į tai orientuojamės. Bet tai yra dėl to, kad mes neturim žmogiškųjų išteklių.“ (M.14.4–12).

„Nu, paprastai, jeigu jiems lygtinis neina, tai jokia programa jo nenuves nei vieno... Arba lygtinis, sėdi ir sakai: „Geriau būtų, kad..., nes į tai atsižvelgs.“ Tai jeigu pasakai žodį „atsižvelgs“, tai čia kaip stebuklas... Darom... Tai va, motyvacija... Pagrindas – programų lankymas... Pagrindas... Gaus paskatinimą... Nauda visa... Neatsimenu nei vieno atvejo, kad su nuobaudom... Turėtų daugiau nuobaudų ir jis eitų į programas, kurias pasiūlai arba pagal planą sudarai, o jis net to plano nežiūri. Net neįdomu jam. „Ką aš čia? Kas čia? Man viskas jau. Niekas čia neina, čia tas neina jau, kam man tos programos bereikalingos?“ (M.12.1–8).

Visi SR specialistai pažymėjo, kad aprobuotų programų veiksmingumo vertinimai jų įstaigose nėra atliekami, daugumoje įstaigų (išskyrus vieną) programų dokumentacija (išskyrus sutikimus dalyvauti programose) nėra kaupiama ir archyvuojama. Laisvės atėmimo vietų administraciją domina tik programas baigusią dalyvių skaičius: „Ne, tikrai ne... Ne, iš mūsų skaičiukus renka...“ (M.17.7–10).

Darbuotojai pažymėjo, kad pagalba jiems vykdančias elgesio pataisos programas turėtų būti teikiama supervizijų metu, tačiau situacija yra panaši kaip ir su pačių aprobuotų programų vykdymu – supervizijos, kurias vykdo Kalėjimų departamento Mokymo centro specialistai, skirtos iš esmės dviem programoms – EPP ir „Tik tu ir aš“. Pasiūlymų dalyvauti kitų programų supervizijose tyrimo dalyviai teigė negaunantys ir dauguma specialistų tokių supervizijų pasigenda. Kai kurie informantai išsakė priekaištus ir Mokymo centro vedamų supervizijų kokybei: „Reikia supervizijų, šiaip tai jo, bet rimtų. Nieko tos intervizijos tam Mokymų centre, tai bereikalingas važinėjimas.“ (M.13.1–2).

Tyrimo dalyviai patvirtino, kad laisvės atėmimo vietų vadovai socialinės reabilitacijos procese nuteistųjų darbui, o ne aprobuotoms elgesio pataisos programoms teikia prioritetą, taip sumažindami teisės pažeidėjų efektyvios resocializacijos galimybes. Todėl, darbuotojų nuomone, pirmiausia turi keistis pati bausmių vykdymo politika, atsirasti politinė valia keisti nusistovėjusius prioritetus, kai kriminalinio elgesio keitimo procesas primityviai suvokiamas kaip darbinių įgūdžių lavinimas griežtai kontroliuojamose priverstinėse darbo stovyklose. SR specialistai akcentavo, kad siekiant plačiau taikyti aprobuotas programas būtina didinti programų vykdytojų skaičių perskirstant socialinės reabilitacijos specialistų funkcijas, atsisakant pasikartojančių funkcijų ir mažinant biurokratinę naštą darbuotojams. Šiuo metu aprobuotas programas laisvės atėmimo vietose daugiausia vykdo psichologinės tarnybos atstovai, kurie labai pozityviai vertina socialinės reabilitacijos specialistų aktyvesnio dalyvavimo programiniame darbe idėją:

„Trūksta vykdytojų... Mes greit pasiekiam ribą. Psichologai. Vis tiek tiktai penki esam, kurie veda, ir jeigu žmogus turi 2 grupes dar individualius – viskas. Riba. Mes pasiekiam skaičių ribą, užsiėmimų ribą ir mes sustojam. Mes neturim kur kelti, o gal prisidės SRS, kaip dabar padarys. Nu, pavyzdžiui, kaip socialinių įgūdžių programa. Puikiausiai gali būrio viršininkai vesti, arba „Tik tu ir aš“ ir EPP. Čia tų programų mes jiems duosim, kad jie tikrai [...] Būtų tas reikalas, bet „kada“ klausimas? Juk tai bus po 2 žmones būry.“ (A.22.11–21).

Analizuojant SR specialistų pasisakymus apie aprobuotų programų, skirtų nepilnamečiams teisės pažeidėjams, vykdymo procesą išryškėjo, kad vykdant programas susiduriama su programų turinio suvokimo sunkumais, nenoru programų užduotis atlikti raštu, kitų grupės dalyvių gėdijimusi ir pasipriešinimu. Informantų išsakyti sunkumai analizuojami programų supervizijų metu, kur kartu yra randami ir problemų sprendimo būdai, dalijamasi gerąja patirtimi. Tokių pastabų išsakyimas akivaizdžiai parodo, kad programų vedėjai negauna reikiamų supervizijų, dėl to patys kalbėdami apie programų vykdymo procesą jaučiasi nejaukiai, neužtikrintai, nesaugiai. Su panašiomis problemomis susiduria ir specialistai, vykdantys aprobuotas programas suaugusiems asmenims, o tai tik dar kartą akivaizdžiai patvirtina supervizijų specialistams trūkumą:

„Man tai šiaip tai dar kyla problema su „Tik tu ir aš“. Iš tikro, aš vertinimą kai darau <...> Nu, vertinimas kol vyksta, nu, viskas ten tvarkoj, bet kai jau paskui prasideda ta antra dalis, ten, kur reikia „Tu pasibandyk tą, pasibandyk aną“, stringam, tai aš tai, pavyzdžiui, labai stringu ten.“ (M. 12.24).

Vertinant aprobuotų programų poreikį nepilnamečiams informantai akcentavo, kad jiems trūksta individualių aprobuotų programų. Pažymėtina, kad tai šiuo metu yra aktuali problema, kadangi visos šiuo metu tik nepilnamečiams skirtos vykdomos aprobuotos programos yra grupinės, o individualios aprobuotos programos (EPP,

„Tik tu ir aš“) iš esmės gali būti taikomos tik suaugusiems asmenims: *„Gal reikėtų emocijų individualios programos... nes tikrai grupėj yra tokių, kurie ateina į individualų plano sudarymą ir sako: „Ne, jeigu grupinė, neisiu nei į meno terapiją, nei į kitą, aš nenoriu...“ (K.23.1–4).*

Tyrimo dalyviai taip pat akcentavo, kad jiems trūksta išorinių partnerių, kurie galėtų prisidėti prie programų vedimo:

„Reikėtų, kad kažkas tai iš šalies, kas nėra susiję su jais tiesiogiai, vestų programą...“ (K.20.3).

SR specialistai, dirbantys su suaugusiais teisės pažeidėjais, taip pat pabrėžė, kad jie norėtų dalyvauti tam tikrų aprobuotų programų mokymuose, tačiau neturi tam galimybių, kadangi tokių programų mokymai nėra organizuojami. Pažymėtina, kad Kalėjų departamento Mokymo centras šiuo metu turi tik dviejų aprobuotų programų (EPP ir „Tik tu ir aš“) mokymų instruktorius, kurie laisvės atėmimo vietų personalui nemokamai veda minėtų programų mokymus ir supervizijas. Kitų aprobuotų elgesio pataisos programų mokymų paslaugos Mokymo centro yra perkamos atsižvelgiant į laisvės atėmimo įstaigų išreiškiamą poreikį ir finansines galimybes, kurios, tikėtina, yra nepakankamos: *„<...> aš asmeniškai, pavyzdžiui, Senatò nesu apsimokius...“ (V.22.11).*

Grupinės diskusijos metu buvo galima pastebėti ir tai, kad kai kuriems darbuotojams akivaizdžiai trūksta žinių apie asmenų, priklausomų nuo psichiką veikiančių medžiagų, gydymą ir socialinę tokių asmenų reabilitaciją, todėl jų poreikiai aprobuotoms programoms buvo gana abstraktūs:

„Priklausomybei labai trūksta programų. Čia dauguma psichologinės tokios, o kad konkrečiai, tai yra centras, bet tai visų nesukiši į tą centrą ir ne visi nori. Bet kažkokių trūktų.“ (M.15.1).

Apibendrinant darbuotojų atsakymus galima konstatuoti, kad plačiausiai pataisos namuose šiuo metu vykdomos aprobuotos programos EPP, „R.A.K.T.A.S.“, „Tik tu ir aš“, „Nuteistųjų socialinių įgūdžių ugdymas“, o nepilnamečių pataisos namuose – EQUIP ir EPP. Tyrimo metu dauguma socialinės reabilitacijos specialistų skeptiškai vertino aprobuotas programas, o psichologinių tarnybų specialistai priešingai – gana pozityviai ir net išreiškė norą padėti kolegoms iš socialinės reabilitacijos bei sakė tikintys pastarųjų galimybėmis programas vykdyti. Socialinės reabilitacijos specialistų nenoras vykdyti elgesio pataisos programas susijęs su keletu esminių faktorių. Pirmasis – tai įstaigos vadovybės skeptiškumas programų atžvilgiu ir „iš viršaus“ formuojama atgyvenusi baudimo, darbinių įgūdžių lavinimo griežtai kontroliuojamose įstaigose, netikėjimo elgesio korekcija ir nepasitikėjimo personalu, kuris vykdo elgesio pataisos programas, kultūra.

Antrasis – tai baimė netekti statutinio pareigūno pozicijos ir su tuo susijusių privilegijų (ankstesnė pensija, didesnis uždarbis, kuro išlaidų kompensavimas ir

t. t.), kadangi vyrauja nuomonė, kad resocializaciją vykdytys asmenys turės dirbti aukštesnės kvalifikacijos reikalaujantį darbą (tarpinį tarp socialinio darbuotojo ir socialinio pedagogo) mainais už tai gaudami mažesnę atlygį ir netekdami pareigūnams tenkančių lengvatų. Tenka pastebėti, kad tai yra pagrįsta baimė, susijusi su tuo, kad psichologo, socialinio darbuotojo ir socialinio pedagogo atlygis už darbą valstybėje yra mažesnis nei bausmių vykdymo sistemos pareigūnų.

Trečiasis – susijęs su nepasitikėjimu savimi ir nesaugumo jausmu vykdyti elgesio pataisos programas. Tai lemia socialinės reabilitacijos pareigūnų ir laisvės atėmimo vietų vadovybės įsitikinimai apie tai, kad elgesio korekcija – tai psichologų darbas, kuris ne visiems specialistams įveikiamas, tokie įsitikinimai yra vyraujantys laisvės atėmimo vietose.

Surinkti empiriniai duomenys patvirtina ankstesniame tyrime identifikuotas problemines sritis. Konstatuotina, kad aprobuotų programų veiksmingumo tyrimai pataisos namuose nėra vykdomi ir iš esmės jų vykdyti nebūtų galima dėl objektyvios priežasties – nėra kaupiama programų dokumentacija. Informacija apie dalyvavimą programose renkama skaičių pavidalu, taigi yra „gaminami“ rezultatai ir tokią praktiką formuoja pataisos įstaigų administracija. Tokia praktika iš esmės eliminuoja galimybę pataisos namuose vykdyti kokybišką socialinę reabilitaciją. Keleto aprobuotų programų supervizijos vyksta Mokymo centre (EPP, „Tik tu ir aš“) ir pareigūnai turi galimybes jose dalyvauti, tačiau yra abejojančiųjų supervizijų kokybe ir reikalingumu. Kitų programų supervizijos iš esmės nevyksta ir kai kurie apklauskos dalyviai to labai pasigenda.

Vertinant darbuotojų pasiūlymus dėl aprobuotų programų taikymo tobulinimo matyti, kad socialinės reabilitacijos specialistų lūkesčiai susiję su funkcijų perskirstymu, pastebimas programų vykdytojų trūkumas, taip pat poreikis turėti daugiau individualių programų ir specifinių programų, skirtų nepilnamečiams ar priklausomiems asmenims, akcentuota ir nuteistųjų darbo ir dalyvavimo programose suderinamumo problema, kai socialinės reabilitacijos procese teikiamas prioritetas darbui. Analizuojant tyrimo dalyvių pasisakymus buvo juntamas jų pačių nerimas ir neužtikrintumas programų turinio ir pritaikomumo klausimais. Todėl sprendžiant aprobuotų programų taikymo problemas, viena vertus, reikėtų aiškesnės įstaigų vadovų pozicijos, iškeliant ne programų kiekybės, bet kokybės indikatorių svarbą ir su jais susijusių motyvacinių priemonių diegimą. Kita vertus, turėtų būti sudaromos tinkamos sąlygos aprobuotų programų, kurios ir sudaro reabilitacijos proceso esmę, vedimui, t. y. galimybėms darbuotojams mokytis ir tobulėti, programoms skirti pagrindinį darbo laiką, būtina darbuotojus aprūpinti specializuotais ir pažeidėjų poreikius atitinkančiais įrankiais, įvertinant programų poreikį ir inicijuojant programų įsigijimo bei aprobavimo procedūras.

3.4. Socialinės reabilitacijos įgyvendinimas atsižvelgiant į skirtingus teisės pažeidėjų poreikius

Progresyvių elgesio korekcijos programų tikslas – atliepti dinaminį rizikos veiksnį ir individualius teisės pažeidėjų poreikius. Šiuo tikslu remiantis rizikos vertinimu turėtų būti parenkamos individualius poreikius atitinkančios programos, nugulnčios individualaus bausmės atlikimo plane. Bausmės individualizavimas ir tinkamų priemonių parinkimas – vienas iš svarbių socialinės reabilitacijos vykdymo etapų, todėl svarbu išsiaiškinti, ar esamos priemonės atitinka skirtingų teisės pažeidėjų poreikių spektrą. Su skirtingomis nuteistųjų grupėmis dirbantys tyrime dalyvavę SR specialistai teigė, kad jiems trūksta tikslinėms grupėms skirtų priemonių, todėl naudoja bendrus įrankius, kurių pritaikymas ir naudojimo efektyvumas patiems darbuotojams kelia abejonių. Darbas su atliekančiais laisvės atėmimo bausmę iki gyvos galvos šiuo požiūriu kelia didžiausią susirūpinimą ir reikalauja atskiro dėmesio bei aptarimo.

Šių metų rugpjūčio mėnesį Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija pateikė Bausmių vykdymo kodekso (toliau – BVK) 69, 137, 140 ir 157 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 167(1) straipsniu įstatymo projektą⁴⁵, kuris spalio 24 d. sulaukė pritarimo Seimo Žmogaus teisių komitete. Minėtų BVK straipsnių pakeitimo projektą paskatino ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) sprendimas, kuriuo konstatuojama, kad Lietuva pažeidžia iki gyvos galvos nuteistų asmenų teises, nesudarydama jokios realios galimybės jiems išeiti į laisvę, taip pat „EŽTT perdavė Lietuvai dar 18 naujų peticijų, kuriose asmenys skundžiasi Konvencijos 3 straipsnio pažeidimu dėl Lietuvos nacionalinės teisės aktuose nesančios realios galimybės siekti jiems paskirtos laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės sumažinimo (sušvelninimo) galimybės. Operatyviai neįgyvendinus EŽTT sprendimo bei tinkamai nepakeitus galiojančio laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės reglamentavimo, atsižvelgiant į pasikartojančius tapačius skundus iš Lietuvos, Vyriausybei perduotose naujose bylose EŽTT jau galės konstatuoti sisteminio pobūdžio Konvencijos pažeidimą“⁴⁶.

⁴⁵ Plačiau žr.: Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 69, 137, 140 ir 157 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 167 straipsniu įstatymo projektas, 2018. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/58626f60aac711e8aa33fe8f0fea665f?positionInSearchResults=2&searchModelUUID=09da8929-8775-4e25-ae3d-73fca454dff>>; Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51, 66 ir 97 straipsnių pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 360 straipsniu įstatymo, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 69, 137, 140 ir 157 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 167 straipsniu įstatymo 69, 137, 140 ir 157 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 167 straipsniu įstatymo projektų. Prieiga per internetą: <http://lrv.lt/uploads/main/meetings/docs/346115_imp_14b24cb5c6c49985dd2266553376117d.pdf>.

⁴⁶ Plačiau žr.: ŽTK pritarė įstatymų projektams, kuriais būtų suteikta viltis nuteistiesiems iki gyvos galvos, 2018 m. spalio 24 d. Prieiga per internetą: <http://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=119&p_k=1&p_t=261903>.

Taigi siūlomuose pakeitimuose Bausmių vykdymo kodeksą papildant 167 straipsniu numatoma, kad:

1. Nuteistasis, atlikęs ne mažiau kaip dvidešimt metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės, gali pateikti bausmę vykdančiai institucijai prašymą dėl kreipimosi į teismą, kad jam paskirta bausmė būtų pakeista terminuoto laisvės atėmimo bausme.

2. Bausmę vykdanči institucija, gavusi šio straipsnio 1 dalyje nurodytą prašymą, atlieka nuteistojo socialinį tyrimą ir ne vėliau kaip per 20 darbo dienų nuo nuteistojo prašymo gavimo dienos kreipiasi į bausmės atlikimo vietos apygardos teismą su teikimu peržiūrėti nuteistajam paskirtą laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę ir, esant pagrindui, pakeisti ją terminuoto laisvės atėmimo bausme.

3. Teikime turi būti nurodyti duomenys apie nuteistojo asmenybę ir jo socialinę aplinką, nuteistajam nustatytą nusikalstamo elgesio rizikos lygį ir kriminogeninius veiksnius, atliktos bausmės poveikį nuteistajam (pažangą mažinant nusikalstamo elgesio riziką, individualiame socialinės rehabilitacijos plane nurodytų priemonių vykdymą, elgesį bausmės atlikimo metu), taip pat duomenys apie nusikaltimu padarytos žalos atlyginimą ar pašalinimą (dalinio padarytos žalos atlyginimo ar pašalinimo atveju – duomenys apie nuteistojo galimybes ją visiškai atlyginti ar pašalinti). Be to, teikime turi būti nurodyta, ar nuteistasis pripažįsta savo kaltę ir gailisi padaręs nusikaltimą. Kartu su teikimu teismui nusiunčiama nuteistojo asmens byla⁴⁷.

Kaip matyti iš siūlomų BVK pakeitimų, nuteistajam, siekiančiam laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės pakeitimo terminuota bausme, turės būti atliktas nuteistojo socialinis tyrimas, apimantis rizikos vertinimo, socialinės rehabilitacijos priemonių ir programų taikymo planavimą ir įgyvendinimą. Nors pats įstatymo projektas jau sulaukė mokslininkų ir praktikų kritikos dėl projekto koncepcijos, jos nesuderinamumo su baudžiamosios teisės ir bausmių vykdymo teisės teorija, normų sistema⁴⁸, šio darbo požiūriu ypač kelia nerimą siūlomuose BVK 69 straipsnio 3 dalies, 137 straipsnio 5 dalies, 140 straipsnio 4 dalies pakeitimuose vartojama „sustiprintos rehabilitacijos“ koncepcija, kuri nėra pagrįsta jokiais moksliniais ar empiriniais argumentais ar apčiuopiamais kriterijais, todėl lengvai pasiduodanti subjektyvioms interpretacijoms ir apibrėžimų įvairovei. Lieka neaišku, kuo sustiprinta rehabilitacija skirsis nuo įprastų rehabilitacijos priemonių, kurių įgyvendinimas, kaip rodo ir šio tyrimo rėmuose atlikta analizė, nėra sklandus ir įtikinamas.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 69, 137, 140 ir 157 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 167 straipsniu įstatymo projektas, 2018. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/58626f60aac711e8aa33fe8f0fea665f?positionInSearchResults=2&searchModelUUID=09da8929-8775-4e25-ae3d-73fca454dff>>.

⁴⁸ Plačiau žr. Gintauto Sakalausko išvadą Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetui „Dėl įstatymų projektų Nr. XIII-P-2473-2475“. 2018 m. lapkritis.

Išvardinti pakeitimai ypač kelia nerimą su šia nuteistųjų grupe dirbantiems SR specialistams, kurių manymu, su iki gyvos galvos nuteistais asmenimis resocializacijos prasme dirbama mažiausiai, o jų grįžimui į visuomenę kol kas išvis nėra kryptingai ruošiamasi:

„Tai jau dabar kalbam garsiai apie lygtinį paleidimą, tai jau dabar turim žmones paruošti lygtiniam paleidimui, o su šiandien... ir su smurtu, jie gi visi eina smurtaujantys žmonės, už nužudymus nuteisti. Ir ta programa smurtaujantiems asmenims, nes ne visi iš jų yra padarę smurtą šeimoje. Bet visi už smurtinius nusikaltimus, daug, ir už seksualinius tiek pat jie yra nuteisti, tuo pačiu metu, tuo pačiu nuosprendžiu. Tai tikrai labai sunkios asmenybės, bet kol kas per daug niekas nesidomėjo per daug ko jiems reikėtų. O kiek aš suprantu iš toks skelbiamos visuomenėje informacijos, kad nemažai atsakomybės bus įstaigai įvertinti tą asmenį. Vėlgi kiek mes turim kompetencijos įvertinti tą asmenį, bet be jokio vertinimo padaryti tai tiesiog... Kaip anksčiau sakė Laura [vardas pakeistas], padaryti lygtiniam žmogui įvertinimą be OASys tai buvo kaip nori, ar jisai geras ar blogas, man atrodo, kad jisai geras. Šiai dienai tam tokiam įvertinimui tokių įrankių gerų neturim paruošti lygtiniam.“ (V. 23.24).

„Suprantat, šiandien dienai, jeigu taip imti teisinę bazę, tai jiems gali tu taikyti „Tik Tu ir Aš“, tas visas programas, bet jiems negali būti taikoma integracijos į visuomenę programa, nes ten aiškiai nurodyta su terminuotom laisvės atėmimo bausmėm ir asmenims, kurie bus paleisti lygtinai, galima dirbti. Nors iš tikrųjų, jeigu jiems būtų numatytas tas lygtinis paleidimas, jie turėtų būti jau tikslingai ruošiami, nes jie nebus paruošti per dieną, per dvi. Bet tai labai seniai patvirtinta departamento, tai nėra peržiūrima ir tai tiesiog taip paleista, nieks nieko nesako, viskas yra gerai.“ (V.26.16).

Su nuteistaisiais iki gyvos galvos dirbančių specialistų liudijimai byloja, kad BVK pakeitimai turi būti daromi nuodugnai apsvarsčius ir įvertinus esamą situaciją. Šiuo metu integravimo į visuomenę priemonės ar programos šiems asmenims nėra taikomos, o 20-ies metų įkalinimo bausmė yra ekstremaliai ilgas gyvenimo izoliacijoje laiko tarpas, todėl tokių asmenų grįžimui į visuomenę turėtų būti skiriamas ypatingas dėmesys, o jų paruošimas turi būti atliekamas mokslškai pagrįstomis socialinės reabilitacijos priemonėmis, įgyvendinamomis kruopščiai, nuosekliai ir sistemingai. Tuo labiau klampus, pagrindimo stokojantis nuteistųjų iki gyvos galvos padėties keitimą siūlantis projektas parodo poreikį pagrįstai, nuosekliai ir apgalvotai parengti tinkamus instrumentus kryptingam ir sistemingam darbui su specifine nuteistųjų grupe, pasiruošiant bei paruošiant SR specialistus iš anksto.

Kaip jau minėta, tam tikrų specifinių problemų kyla dirbant ir su kitomis teisės pažeidėjų grupėmis. Analizuojant rizikos vertinimą konstatuota, kad trūksta nepilnamečiams asmenims skirtos rizikos vertinimo metodikos, taip pat jaučiamas ir nepilnamečiams skirtų individualizuotų programų stygius:

„Trūksta nors ir porą pagrindinių, sakykim, metodikų ar programų, kurios būtų

*tikrai nepilnamečiams... Būtent pakartotinio nusikalstamumo, kad tikrai būtų smur-
tinio elgesio, kad tikrai būtų tik nepilnamečiams. Tai mums būtų daug lengviau tada
ir dirbti, ir kriterijus išsikelti. Nes dabar na... Aišku, sakau, ten nėra, kad jau visai
netinka, bet čia tik tokiam supratimui bendram, bet nėra įrankis tas, kurio tu gali
įsitvėrus pasakyti: „Va, yra taip, o ne kitaip.“ (K.23.8).*

Tyrimo dalyviai pastebi, kad nors įstaigose įkurti reabilitacijos centrai, skirti priklausomybių turintiems asmenims, dirba kryptingai, tačiau vietų skaičius šiuose centruose yra ribotas, vykdoma gana griežta atranka, tačiau jaučiamas poreikis su šia nuteistųjų grupe dirbti intensyviau ir už centro ribų. Todėl darbuotojai pabrėžia darbui su priklausomais asmenimis skirtų programų trūkumą: *„Priklausomybei labai trūksta programų. <...> yra centras, bet tai visų nesukiši į tą centrą ir ne visi nori.“ (M.15.1).*

Ypatingas dėmesys taip pat turėtų būti kreipiamas į asmenis, nuteistus už nusikal-
timus nepilnamečio asmens seksualinio apsisprendimo laisvei ir (ar) neliečiamumui,
kuriems remiantis BVK 158 str. 2 d. nėra taikomas lygtinis paleidimas, tai reiškia, kad
šie asmenys praranda vieną iš svarbiausių dalyvavimo elgesį keičiančiose programose
motyvų. Išsivysčiusiose valstybėse sutariama, kad tinkamiausias būdas mažinti sek-
sualinius nusikaltimus padariusių asmenų nusikalstamumą yra efektyvus jų keliamos
rizikos vertinimas, veiksmingų terapinių programų diegimas ir vykdymas, taip pat
aukštos pakartotinio nusikalstamumo rizikos asmenų valdymas⁴⁹. Tačiau Lietuvoje
šiems asmenims nesuteikiant galimybės išeiti lygtinai, jų suinteresuotumas dalyvauti
korekcijos programose mažėja, kartu didindamas pakartotinio nusikalstamo elgesio
riziką, kadangi tokiems asmenims būtina korekcinė ir terapinė pagalba. Kaip teigia
tyrimo dalyviai, vienintelė apčiuota programa SeNAT, skirta minėto pobūdžio nu-
sikaltimus padariusiems asmenims, nėra taikoma intensyviai dėl lygtinio paleidimo
nulemtos motyvacijos stokos ir orientacijos į darbą:

*„Informantas: Jo, motyvacija paprasta.
Bausmių vykdymo kodeksas neleidžia ir viskas.*

Informantė: Nu, ir susirado darbą.

Informantas: Ir motyvacija viskas.“

Ypač ši problema opi nepilnamečių, nuteistų už seksualinius nusikaltimus, atve-
ju. Problemos kompleksiskumą iliustruoja ir su šia grupe dirbančio SR specialisto
pasakojimas (K.11.15):

„<...> kaip jūs traktuojat tokį dalyką, kaip tam seksualiniam nusikaltėliui yra ketu-

⁴⁹ Aos S., Miller M., and Drake E. Evidence-Based Public Policy Options to Reduce Future Prison Con-
struction, Criminal Justice Costs, and Crime Rates. Olympia: Washington State Institute for Public
Policy, 2006; Mitrauskas M., Bandzevičienė R. Seksualinių nusikaltėlių psichosocialinių kriminalinės
rizikos veiksnių lyginamoji analizė // Socialinis darbas: mokslo darbai, 2013, t. 12, Nr. 1, p. 175–186.

riolika mėnesių ir... tai yra keturiolika metų ir trys mėnesiai, o seksualinių nusikaltimų aukai yra trylika metų ir tenai aštuoni mėnesiai? Tai pripažint... ir pripažįsta kaip trečia dalis, šimtas penkiasdešimto, pavyzdžiui, trečia dalis. Nu... ir jam netaikomas lygtinis, ir jis... ar tai pedofilijos apraiškos? Jeigu jam keturiolika metų, o jai – trylika metų.“

Jo, bet turbūt šnekant apie seksualinį, sakykim, ane nusikaltėlį, jie dažnai labai emociškai pažeidžiami, nelygūs emociškai. Ir jie čia atlikdami bausmę dažnai save žaloja, jiems labai sunku adaptuotis, su jais iš tikrųjų reikia labai daug darbo įdėti. Jie nepripažįsta svarbiausia vat, sako: „Mes nepriimam šito nusikaltimo“, tai tikrai yra sudėtinga kategorija, sakyčiau, vaikų <...>“ (K.11.33).

Taigi iš tyrimo duomenų matyti, kad su nuteistųjų grupe, kuri reikalauja ypatingo dėmesio, jautrumo, motyvuojančių įrankių ir tinkamų priemonių pritaikymo, tinkamai nedirbama daugiausia dėl teisinio reguliavimo spragų.

Apibendrinant skirtingų teisės pažeidėjų poreikius matyti, kad trūksta individualizuoto, poreikius aiškiau identifikuojančio ir diferencijuojančio požiūrio. Nemėnkas dėmesys turėtų būti kreipiamas į darbą su nepilnamečiais teisės pažeidėjais, kadangi trūksta rizikos vertinimo instrumentų, bei įkalintaisiais iki gyvos galvos, kadangi neišvengiami teisinio reguliavimo pakeitimai įpareigos sukurti specializuotą socialinės rehabilitacijos priemonių mechanizmą. Visgi nesiekiant prioritetizuoti tam tikros vienos nuteistųjų grupės, vertėtų pažymėti, kad kokybinis požiūris į korekcinį darbą su kalinčiais asmenimis ne tik prisidėtų prie efektyvesnio sistemos veikimo bendrąja prasme, bet ir padėtų išgryninti specialius skirtingų teisės pažeidėjų grupių poreikius bei sėkmingiau juos atliepti.

IŠVADOS

Socialinės rehabilitacijos priemonių bendrąja prasme, taip pat intervencinių programų praktinio pritaikymo tyrimas atskleidžia keletą esminių ydingų praktikų bei požiūrių, kurie užkerta kelią arba komplikuoja efektyvų socialinės rehabilitacijos (SR) specialistų darbą su įstaigose kalinčiais teisės pažeidėjais. Kaip ir pabrėžiama moksliniuose tyrimuose, priemonių ar programų adaptavimas savaime negarantuoja teigiamo rezultato ir neužtikrina efektyvumo. Įvairių priemonių ir programų diegimas pradedamas nuo palankios atmosferos organizacijoje, įstaigos kultūros kūrimo, tinkamų darbui sąlygų sudarymo. Lietuvos įkalinimo įstaigose egzistuoja daugiau formalus požiūris į socialinę rehabilitaciją, paremtas kiekybiniais rodikliais, t. y. įvykdytų programų ir jų dalyvių skaičiumi, padedančiu pagrįsti, kad formaliai programos yra taikomos, o darbuotojai yra išmokyti ir tinkamai pasirengę šias programas vykdyti. Tačiau, kaip teigia tyrime dalyvavę specialistai, vadovaujančios grandys itin retai domisi programų taikymo kokybe. SR darbuotojai išreiškė didžiulį nusivylimą požiūriu į socialinės rehabilitacijos programas ir jų taikymą. Viena vertus, darbuotojai teigė, kad socialinė rehabilitacija

laikoma šalutiniu įstaigos tikslu, kuriam visiškai pakanka jau minėto formalaus įgyvendinimo. Antra vertus, visos įstaigų pajėgos yra koncentruotos atlikti nuteistųjų apsaugos ir priežiūros funkcijas, o socialinė reabilitacija taip ir lieka deklaratyviu ir daugiau nuo pačių darbuotojų iniciatyvos priklausančiu siekiu.

Taip pat svarbu pabrėžti, kad daugelį metų trunkanti diskusija apie būriams priskirtų socialinės reabilitacijos specialistų funkcijų peržiūrėjimą taip ir neišgauna jokio realiesnio praktinio pagrindo. Darbuotojai jaučiasi neįvertinti todėl, kad iš jų daugiausia reikalaujama buitinių klausimų sprendimo ir su šiais klausimais susijusių funkcijų atlikimo, tokiu būdu socialinio darbo kompetencijos lieka užgožtos ir nepastebimos. Funkcijų perskirstymą turėjęs spręsti dinaminės priežiūros taikymas ne tik kad nepadėjo restruktūrizuoti socialinės reabilitacijos skyrių ir jų funkcijų, bet ir užaštrino priešpriešą tarp socialinės reabilitacijos specialistų ir jų nuomone, prioritetizuojamo apsaugos ir priežiūros lygmens. Dinaminės priežiūros specialistai, turėję tapti integralia socialinės reabilitacijos sistemos dalimi, savo pavaldumu ir funkcijomis orientuojami į apsaugos ir priežiūros skyriaus poreikius. Visgi keli sėkmingi dinaminės priežiūros taikymo pavyzdžiai Lietuvos įkalinimo įstaigose leidžia tikėtis, kad geroji praktika bus perimta ir laikui bėgant įgyvendinta visoje sistemoje.

Šiame, tyrimo dalyvių požiūriu, niūriame socialinės reabilitacijos palaikymo organizaciniu lygmeniu kontekste SR darbuotojų motyvacijos klausimas išlieka itin opus. Nors kvalifikacijos, susijusios su SR programų vykdymu, kėlimo galimybes dalyviai vertino palankiai, tačiau apie motyvavimo priemones kalbėjo vedami nuoskaudų dėl atmetinio požiūrio į jų nuomone, vieną pagrindinių SR darbuotojų funkcijų – korekcinį programų vykdymą. Prioritetų teikimas su reabilitacija nesusijusioms funkcijoms iš esmės demotyvuoja darbuotojus, todėl itin jaučiamas aiškios motyvacinės sistemos trūkumas. Galima daryti prielaidą, kad su programomis dirba demotyvuoti ir nuvertinti pareigūnai, dėl egzistuojančio požiūrio prarandantys tikėjimą, kad jų taikomos elgesio korekcijos programos gali turėti kokios nors teigiamos įtakos teisės pažeidėjų resocializacijos procesui. Tokiomis sąlygomis adaptuotų programų ar instrumentų skaičius ir įvairovė visiškai praranda reikšmę ir negali turėti kokybinio postūmio.

Apibendrinant rizikos vertinimo OASys taikymą, kuri galima laikyti plačiausiai Lietuvos įkalinimo įstaigose įgyvendinama priemone, galima konstatuoti, kad OASys laisvės atėmimo vietose atliekamas ne visa apimtimi, neatliekama didelės žalos rizikos įvertinimo dalis, todėl nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo lygis nėra išsamiai pagrindžiamas. Taip pat tyrimo dalyviai akcentavo, kad jiems trūksta palaikymo iš kontroliuojančių įstaigų (šiuo atveju – Kalėjimų departamento), kuris nevengia išreikšti nepasitikėjimą darbuotojais, vietoje pareigūnų mokymų (intervizijų, supervizijų) ir jų kvalifikacijos kėlimo rizikos vertinimo metodikų praktinio taikymo klausimais pasirinkdamas pamokomojo pobūdžio susirinkimus, kuriuose

abejojama darbuotojų kompetencijomis. Tokia aukščiausio lygmens institucinė prieiga ypač neigiamai veikia pareigūnų darbo motyvaciją, savęs bei savo indėlio visoje pataisos sistemoje vertinimą.

Remiantis tyrimo duomenimis galima teigti, kad šiuo metu laisvės atėmimo vietose vykdomas didelis skaičius neaprobuotų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių, kurias veda SR ir psichologinių tarnybų pareigūnai, pasitelkdami išorinius partnerius iš valstybinių ir savivaldybės institucijų (mokyklų, darbo biržos), religinių bendruomenių. Tačiau šių programų efektyvumo neįmanoma išmatuoti, kadangi nekaupiama minėtų priemonių dokumentacija, o pareigūnų mokymas taikyti programas nėra formalizuotas – jis vyksta stichiškai ir iš esmės yra paties pareigūno savišvietos rezultatas, nevyksta programų supervizijos ir intervizijos, programų tikslai ir turinys – ne visada iki galo suprantami.

Išanalizavus aprobuotų programų taikymą galima konstatuoti, kad plačiausiai pataisos namuose šiuo metu vykdomos aprobuotos programos yra EPP, „R.A.K.T.A.S.“, „Tik tu ir aš“, „Nuteistųjų socialinių įgūdžių ugdymas“, o nepilnamečių pataisos namuose – EQUIP ir EPP. Tyrimo metu dauguma socialinės reabilitacijos specialistų skeptiškai vertino aprobuotas programas, o psichologinių tarnybų specialistai priešingai – gana pozityviai, išreikšdami tikėjimą kolegų iš socialinės reabilitacijos galimybėmis programas vykdyti. Socialinės reabilitacijos specialistų nenoras vykdyti elgesio pataisos programas susijęs su keletu esminių faktorių. Vienas iš jų – įstaigos vadovybės skeptiškumas programų atžvilgiu ir „iš viršaus“ formuojama netikėjimo elgesio korekcija ir nepasitikėjimo personalu, kuris vykdo elgesio pataisos programas, kultūra. Taip pat motyvavimo, paskatinimo kokybiškai vykdyti elgesio pataisos programas trūkumas, kuris glaudžiai siejasi ir su prioritetu teikimu funkcijoms, nesusijusioms su tikslinga nuteistųjų elgesio korekcija. Antrasis – tai baimė netekti statutinio pareigūno pozicijos ir su tuo susijusių privilegijų, kadangi vyrauja nuomonė, kad resocializaciją vykdančias asmenys turės dirbti aukštesnės kvalifikacijos reikalaujantį darbą (tarpinį tarp socialinio darbuotojo ir socialinio pedagogo) mainais už tai gaudami mažesnę atlygį ir netekdami pareigūnams tenkančių lengvatų.

Empiriniai duomenys tik patvirtina teorinėje dalyje išsakytas pastabas, kad aprobuotų programų veiksmingumo tyrimai pataisos namuose nėra vykdomi ir iš esmės juos vykdyti nebūtų įmanoma dėl objektyvios priežasties – nėra kaupiama programų dokumentacija. Informacija apie dalyvavimą programose yra svarbi tik kiekybine išraiška. Tokia praktika iš esmės eliminuoja galimybę pataisos namuose vykdyti kokybišką socialinę reabilitaciją.

Vertinant tyrimo dalyvių pasiūlymus dėl programų taikymo tobulinimo svarbu pažymėti, kad tyrimo metu akcentuotas poreikis turėti daugiau individualių bei specializuotų programų. Taip pat būtina užbaigti nepilnamečiams skirtos rizikos vertinimo sistemos įsigijimo ir aprobavimo procedūrą. Tyrimo metu akcentuotas

nuteistųjų motyvavimo klausimas, nuteistųjų darbo ir dalyvavimo programose suderinamumo problema, kai prioritetas teikiamas darbui, dėl to galimybių dalyvauti programose sumažėja. Galiausiai iškelta lygtinio taikymo nepriklausomai nuo padaryto nusikaltimo pobūdžio (turint omenyje nusikaltimus nepilnamečio asmens seksualinio apsisprendimo laisvei ir (ar) neliečiamumui) svarba ir teisės aktų koregavimo poreikis.

Tyrime dalyvavę SR specialistai išreiškė nemenką nuogaštavimą dėl asmenims, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę iki gyvos galvos, galimybės suteikimo šią bausmę pakeisti terminuota laisvės atėmimo bausme, akcentuodami, kad šalia BVK pakeitimų turėtų atsirasti priemonių ir įrankių, atitinkančių šių asmenų poreikius, paketas, orientuotas į itin ilgą įkalinimo bausmes atliekančių asmenų integravimą į visuomenę.

Analizuojant fokusuotos grupinės diskusijos dalyvių pasisakymus buvo juntamas jų pačių nerimas ir neužtikrintumas programų turinio ir pritaikomumo klausimais. Todėl praktinis kalinių asmenų socialinės rehabilitacijos priemonių taikymas turėtų būti orientuotas į kokybės užtikrinimo elementus: SR specialistų motyvavimą, kvalifikaciją, o svarbiausia – įstaigos kultūros, palaikančios ir vertinančios socialinės rehabilitacijos siekį ir prasmę, kūrimą. Ne deklaratyvus, bet kokybinis dinaminės priežiūros taikymas, perimant gerąją praktiką iš ją sėkmingai taikančių įstaigų, galėtų tapti svarbiu kokybinio požiūrio į socialinę rehabilitaciją formavimo elementu ir kitose didžiuosiuose Lietuvos pataisos namuose.

REKOMENDACIJOS

Teisingumo ministerijai:

1. Išreikšti aiškią politinę valią siekti esminių kokybinių pokyčių Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje ir įgalinti (motyvuoti) sau (Teisingumo ministerijai) pavaldžios institucijos – Kalėjimų departamento vadovus ir personalą vykdyti šiuos pokyčius:

1.1. įpareigoti Kalėjimų departamentą parengti kokybiškai naujus laisvės atėmimo vietų socialinės rehabilitacijos specialistų pareigybių aprašus. Minėtuose pareigybių aprašuose prioritetas turėtų būti teikiamas aukštesnių kompetencijų reikalaujančioms funkcijoms, susijusioms su teisės pažeidėjų elgesio korekcija taikant aprobuotas elgesio pataisos programas;

1.2. įpareigoti Kalėjimų departamentą parengti nuosekliu požiūriu paremtas dinaminės priežiūros taikymo metodologines rekomendacijas, suformuluoti diegimo vertinimo kriterijus bei laisvės atėmimo vietose atlikti dinaminės priežiūros diegimo vidinį auditą;

1.3. įpareigoti Kalėjimų departamentą parengti laisvės atėmimo vietų personalo motyvavimo ir darbo pasiekimų vertinimo sistemą, paremtą aiškiai formuluojamais

kriterijais ir paskatinimais vykdyti kokybišką kompleksinę socialinę reabilitaciją, orientuotą į elgesio korekcijos programų taikymą;

1.4. įpareigoti Kalėjimų departamentą sukurti ir įdiegti elgesio pataisos programų stebėsenos sistemą, apimančią: aprobuotų programų veiksmingumo mokslinius tyrimus, neaprobuotų programų aprobavimo tvarką ir procedūras, aprobuotas ir neaprobuotas programas vedančio personalo mokymą ir palaikymą, programų poreikio nustatymą, programų dokumentacijos elektroninėje erdvėje kaupimą;

1.5. įpareigoti Kalėjimų departamentą užtikrinti, kad nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo sistema OASys būtų naudojama tinkamai, įtraukiant didelės žalos rizikos vertinimą.

2. Inicijuoti diskusiją dėl teisės normų, susijusių su lygtinio paleidimo taikymu asmenims, nuteistiems už nusikaltimus nepilnamečio asmens seksualinio apsisprendimo laisvei ir (ar) neliečiamumui (BVK 158 str. 2 d.), pakeitimo.

3. Rengiant BVK 69, 137, 140 ir 157 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 167(1) straipsniu įstatymo projektą, aiškiai suformuluoti socialinės reabilitacijos priemonių, skirtų laisvės atėmimo bausmę iki gyvos galvos atliekantiems asmenims, kompleksą bei pasirūpinti instrumentų, padėsiančių SR specialistams dirbti su minėtais asmenimis, įsigijimu. Įgyvendinant pakeitimus įpareigoti KD kiek įmanoma daugiau su jais supažindinti darbuotojus bei numatyti ir sukurti darbuotojų pasirengimo, konsultavimo, kvalifikacijos kėlimo procedūras.

Kalėjimų departamentui:

1. Sukurti arba tobulinti esamą socialinės reabilitacijos specialistų motyvavimo ir darbo įvertinimo sistemą, orientuotą į socialinės reabilitacijos funkcijas ir kokybišką aprobuotų ir neaprobuotų programų taikymą.

2. Parengti nuosekliu požiūriu paremtas dinaminės priežiūros taikymo metodologines rekomendacijas, suformuluoti diegimo vertinimo kriterijus bei laisvės atėmimo vietose atlikti dinaminės priežiūros diegimo vidinį auditą.

3. Atnaujinti nepilnamečių teisės pažeidėjų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo sistemos įsigijimo procesą ir įdiegti minėtą sistemą į bausmių vykdymo praktiką.

4. Įdiegti elgesio pataisos programų stebėsenos sistemą, apimančią: aprobuotų programų veiksmingumo mokslinius tyrimus, neaprobuotų programų aprobavimo tvarką ir procedūras, aprobuotas ir neaprobuotas programas vedančio personalo mokymą ir palaikymą, programų poreikio nustatymą, programų dokumentacijos elektroninėje erdvėje kaupimą, aprobuotų ir neaprobuotų elgesio pataisos programų dokumentacijos kaupimą ir archyvavimą.

5. Užtikrinti, kad laisvės atėmimo vietose nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodika OASys būtų naudojama tinkamai, įtraukiant didelės žalos rizikos vertinimą.

LITERATŪRA

I. Mokslinės publikacijos

1. *Andrews D. A., Bonta J., Wormit J. S.* The Risk-Need-Responsivity (RNR) Model Does Adding the Good Lives Model Contribute to Effective Crime Prevention? // *Criminal Justice and Behavior*, 2011, Nr. 7(38), p. 735–755.
2. *Aos S., Miller M., and Drake E.* Evidence-Based Public Policy Options to Reduce Future Prison Construction, Criminal Justice Costs, and Crime Rates. Olympia: Washington State Institute for Public Policy, 2006.
3. *Berger R. A.* Kriminalomsorgen: A Look at the World's Most Humane Prison System in Norway, 2016. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2883512>.
4. *Cullen F. T.* The Twelve people who saved Rehabilitation: How the Science of Criminology made a Difference *Criminology*, 2005, No. 1(43), p. 1–42.
5. *Čėsniienė I., Laurinavičius A., Ustinavičiūtė L.* Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos // *Kriminologijos studijos*, 2015, 3, p. 59–81.
6. *Dermontas J.* Nuteistųjų socialinė reabilitacija // *Jurisprudencija*, 2004, 51(43), p. 108–123.
7. *Farbring C. A.* 2014. Handbok I motiverande samta. MI. Natur & Kultur, 2014.
8. *Landenberger N. A., Lipsey M. W.* The positive effects of cognitive-behavioral programs for offenders: A meta-analysis of factors associated with effective treatment // *Journal of Experimental Criminology*, 2005, 1, p. 451–476.
9. *Lipsey M. W., Cullen F. T.* The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Review // *The Annual Review of Law and Social Science*, 2007, 3, p. 297–320.
10. *Lipsey M. W., Landenberger N. A., Wilson J. S.* Effects of cognitive-behavioral programs for criminal offenders // *Campbell Systematic Reviews*, 2007.
11. *Lipsey M. W., & Wilson D. B.* Effective intervention for serious juvenile offenders: A synthesis of research // R. Loeber & D. P. Farrington (Eds.), *Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 1998, p. 313–345.
12. *Malinauskaitė A., Uscila R.* Iš laisvės atėmimo vietų grįžusių asmenų socialinės integracijos problema // *Filosofija, Sociologija*, 2010, t. 21(4).
13. *Mitrauskas M., Bandzevičienė R.* Seksualinių nusikaltėlių psichosocialinių kriminalinės rizikos veiksnių lyginamoji analizė // *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 2013, 12(1), p. 175–186.

14. *Sakalauskas G.* Kalinimo sąlygos ir kalinių resocializacijos prielaidos // Teisės problemos, 2015a, Nr. 2(88), p. 10.
15. *Sakalauskas G.* Kalinių ir darbuotojų santykių įkalinimo įstaigose svarba nuteistųjų integracijai ir įstaigoje vyraujančiai atmosferai // Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika (STEPP), 2015b, Nr. 10, p. 52–67.
16. *Sakalauskas G.* (Re)socializaciją skatinantis įkalinimas? // Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje (moksl. red. G.Sakalauskas). Vilnius: Žara, 2017.
17. *Stasch J., Yoon D., Sauter J., Joscha H., Dahle K. P.* Prison Climate and Its Role in Reducing Dynamic Risk Factors During Offender Treatment // International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 2018, Vol. 62(14), p. 4609–4621.
18. *Ward T., Yates P. M., Willis G. M.* The Good Lives Model and the Risk Need Responsibility model. A Critical Response to Andrews, Bonta and Wormith // Criminal Justice and Behavior, 2012, No. 1(39), p. 94–110.
19. *Wormith S. M., Althouse R., Simpson M., Reitzel L. R., Fagan T. J., Morgan R. D.* The Rehabilitation and Reintegration of Offenders: The Current Landscape and Some Future Directions for Correctional Psychology // Criminal Justice and Behavior, 2007, No. 7(34), p. 879–892.
20. *Vaičiūnienė R., Viršilas V.* Laisvės atėmimo vietose taikomų socialinės reabilitacijos priemonių sistemos analizė, probleminiai taikymo aspektai. Vilnius, 2017.
21. *Žilinskienė L., Tumilaitė R.* Resocializacijos modeliai ir jų taikymas // Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2011, Nr. 2(29), p. 285–313.
22. *Žemaitaitytė I., Čiurinskienė D.* Nuteistųjų požiūris į dalyvavimą socialinėse programose kaip resocializacijos galimybę // Socialinis darbas, 2004, Nr. 3(2), p. 43–50.
23. *Žydzūnaitė V., Sabaliauskas S.* Kokybiniai tyrimai. Principai ir metodai. Vilnius, 2017.

II. Tarptautiniai ir Lietuvos teisės aktai ir susiję dokumentai

24. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51, 66 ir 97 straipsnių pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 360 straipsniu įstatymo, Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 69, 137, 140 ir 157 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 167 straipsniu įstatymo 69, 137, 140 ir 157 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 167 straipsniu įstatymo projektų, 2018. Prieiga per internetą: <http://lrv.lt/uploads/main/meetings/docs/346115_imp_14_b24cb5c6c49985dd2266553376117d.pdf>.
25. Council Of Europe Committee Of Ministers Recommendation Rec(2003)23, 18. A Prieiga per internetą: <https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/ochrana_osob/>

- Umluvy/vezenstvi/R_2003_23_management_of_life_sentence_and_long-term_prisoners.pdf*>.
26. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijos Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dgi/criminallawcoop/Presentation/Documents/European-Prison-Rules_978-92-871-5982-3.pdf>.
 27. European Prison Rules. Rule 51. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae>>.
 28. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-27 (2017) „Dėl programos „Ankstyvoji intervencija“ aprobavimo. [Žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
 29. Kalėjimų departamento prie LR direktoriaus įsakymas Nr. V-396 (2016) „Dėl elgesio pataisos programos „Intervencinė programa smurtautojams šeimoje“ aprobavimo“. [Žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
 30. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-238 (2016) „Dėl programos „Nuteistųjų socialinių įgūdžių ugdymas“ aprobavimo. [Žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
 31. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-498 (2015) „Dėl prevencinės programos „Jaunimas ir psichoaktyviosios medžiagos“ aprobavimo. [Žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
 32. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-313 (2015) „Dėl individualaus socialinės reabilitacijos plano formos ir jo rengimo metodikos patvirtinimo“. [Žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
 33. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-79 (2014) „Dėl nuteistųjų pataisos programų ir pozityvaus užimtumo priemonių taikymo tvarkos aprašo patvirtinimo“. [Žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
 34. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. V-211 (2012) „Dėl nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo ir adaptuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo“. [Žiūrėta 2017-01-11]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
 35. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2014 metų veiklos ataskaita. [Žiūrėta 2017-03-05]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
-

36. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Biudžeto planavimo skyrius Socialinės reabilitacijos tarnybų 2014 metų veiklos ataskaita. [Žiūrėta 2017-03-05]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
37. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2015 metų veiklos ataskaita. [Žiūrėta 2017-03-05]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
38. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius. Socialinės reabilitacijos tarnybų 2015 metų veiklos ataskaita. [Žiūrėta 2017-03-05]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
39. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2016 metų veiklos ataskaita. [Žiūrėta 2017-05-08]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
40. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Bendrasis skyrius Socialinės reabilitacijos tarnybų 2016 metų veiklos ataskaita. [Žiūrėta 2017-04-23]. Prieiga per internetą: <<http://kalejimudepartamentas.lt>>.
41. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos raštas Nr. (139) 7R-895 „Dėl pataisos pareigūnų, vykdančių nuteistųjų socialinę reabilitaciją, kreipimosi“, 2016. Prieiga per internetą: <<file:///C:/Users/User/Downloads/dain.pdf>>.
42. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 73-3084.
43. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas Nr. 1R-59 „Dėl pataisos pareigūnų tarnybos organizavimo taisyklių ir Pataisos pareigūnų tarnybinės veiklos vertinimo komisijos nuostatų patvirtinimo“. 2015. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/9b7046f0becc11e49dbcef88c569812c/yHsQnckSuQ>>.
44. Lietuvos Respublikos pataisos pareigūnų įstatymas. 2018 m. birželio 29 d. Nr. XIII-1387. Vilnius. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=qjs00gf4z&documentId=74a076b0834711e89188e16a6495e98c&category=TAD>>.
45. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 69, 137, 140 ir 157 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 167 straipsniu įstatymo projektas, 2018. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/58626f60aac711e8aa33fe8f0fea665f?positionInSearchResults=2&searchModelUUID=09da8929-8775-4e25-ae3d-73fca454dff>>.
46. Lukiškių tardymo izoliatoriaus-kalėjimo direktoriaus įsakymas Nr. 1-322 „Dėl Apsaugos ir priežiūros skyriaus specialisto (dinaminei priežiūrai) pareigybės aprašymo patvirtinimo“, 2017. Prieiga per internetą: <<http://www.kaldep.lt/download/52228/1-322-ilovepdf-compressed.pdf>>.
47. Nelson Mandela Rules. United Nations General Assembly (UN-Doc A/Res/70/175), 2015, p. 27. Prieiga per internetą: <<https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/1957/06/ENG.pdf>>.

48. The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT). [Žiūrėta 2018-12-05]. Prieiga per internetą: <<https://www.coe.int/en/web/cpt/home>>.

III. Statistika, veiklos ataskaitos, publikacijos žiniasklaidoje ir kiti šaltiniai

49. Gintauto Sakalausko išvada Lietuvos Respublikos Seimo Teisės ir teisėtvarkos komitetui „Dėl įstatymų projektų Nr. XIIIIP-2473-2475“. 2018 m. lapkritis.
50. „Intervencinės programos smurtautojams šeimoje“. 2015. Veiksmingumo vertinimo tyrimo ATASKAITA. Kaunas: LSMU.
51. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė. Programos „Bausmių sistema“ vykdymo audito ataskaita 2016-11-28. Prieiga per internetą: <https://www.vkontrolė.lt/audito_ataskaitos.aspx?tipas=2>.
52. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ataskaita dėl priemonių, kurių buvo imtasi ar kurių numatoma imtis, siekiant įgyvendinti Europos komiteto prieš kankinimą ar kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (toliau – Komitetas) 2016 m. rug-sėjo 5–15 d. vizito Lietuvoje ataskaitoje nurodytas rekomendacijas CPT/Inf (2018) 3.
53. Ministry of Justice UK. Transforming Rehabilitation: a summary of evidence on reducing reoffending. Ministry of Justice Analytical Series. 2013.
54. Mokymų programos „Prižiūrėtojų parengimas dirbti dinaminėje apsaugoje“ aprašas (projektas). 2016.
55. Pataisos pareigūno modulinė profesinio mokymo programa. Modulio „Nuteistųjų ir suimtųjų priežiūros ir dinaminės apsaugos vykdymas“ aprašas patvirtintas 2015 m. rugpjūčio 31 d. nutarimu.
56. Strategy, Policy and Planning Department of Corrections New Zealand 2009. What works Now? A review and update of research evidence relevant to offender rehabilitation practices within the Department of Corrections.
57. Švedijos kalėjimų ir probacijos tarnyba Kriminalvarden. [Žiūrėta 2017-01-15]. Prieiga per internetą: <<https://www.kriminalvarden.se>>.
58. OASys vadovas, 2002.
59. United Nations Office on Drugs and Crime. Handbook of Dynamic Security and Prison Intelligence. New York, 2015.

PRIEDAI

Sutelktos grupinės diskusijos gairės

Informacija apie tyrimą:

1. Tyrėjų ir tyrimo pristatymas: tikslas, uždaviniai, tyrimo etikos (duomenų panaudojimo ir anonimiškumo užtikrinimo klausimai).
2. Diskusijos tvarkos pristatymas.
3. Socialinės reabilitacijos priemonių modelio aptarimas ir modelio sukūrimo prielaidos.

Klausimai:

1. Kaip plėtojamos pareigūnų kompetencijos, reikalingos vykdyti kokybišką socialinę reabilitaciją?
 - 1.1. Kaip įstaigos kultūra skatina socialinės reabilitacijos vykdymą (vadovai, taisyklės, prioritetai, koordinavimas)?
 - 1.2. Kaip motyvuojami pareigūnai taikyti programas, vertinti riziką?
 - 1.3. Kaip palaikomos pareigūnų kompetencijos (supervizijos, mokymai, psichologinė pagalba)?
 - 1.4. Kas veikia? Kas taisytina ir kaip: argumentai?
 2. Kaip vyksta teisės pažeidėjų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas?
 - 2.1. Kokios taikomos metodikos?
 - 2.2. Kas atlieka rizikos vertinimą, darbo pasidalinimas?
 - 2.3. Kas atlieka rizikos pervertinimą?
 - 2.4. Kiek rizikos vertinimas turi įtakos bausmės plano turiniui ir priemonėms?
 - 2.5. Kas veikia? Kas taisytina ir kaip: argumentai?
 3. Kaip vykdomas teisės pažeidėjų motyvavimas dalyvauti programose ir pozityvaus užimtumo priemonėse?
 - 3.1. Motyvuojantys pokalbiai.
 - 3.2. EPP?
 - 3.3. Kita?
 - 3.4. Kas veikia? Kas taisytina ir kaip: argumentai?
 4. Kaip vykdomos aprobuotos elgesio pataisos programos?
 - 4.1. Programų pasirinkimo kriterijai?
 - 4.2. Kas vykdo programas ir kokias?
-

- 4.4. Kaip palaikoma programų dalyvių motyvacija?
- 4.5. Kas veikia? Kas taisytina ir kaip: argumentai?

- 5. Kaip vykdomos neapčiuotos programos, pozityvaus užimtumo priemonės?
 - 5.1. Kokios neapčiuotos programos vykdomos ir kas jas vykdo?
 - 5.2. Programų parinkimo kriterijai?
 - 5.3. Kas vykdo pozityvaus užimtumo priemones ir kokias?
 - 5.4. Kas veikia? Kas taisytina ir kaip: argumentai?

- 6. Pasiūlyto socialinės reabilitacijos modelio taikymo galimybės?
 - 6.1. Trūkumai, kliūtys?
 - 6.2. Tobulinimo perspektyvos?

THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL REHABILITATION MEASURES IN LITHUANIAN CORRECTIONAL INSTITUTIONS: THE IMPROVEMENT OF EXISTING PRACTICES

Summary

As scientific studies have shown, adaptation of various programmes of social rehabilitation alone does not guarantee their effectiveness. In accordance with modern theoretical approaches (Risk- Need- Responsivity Model and Good Life Model) and best practice (for instance Scandinavian penal systems) correctional interventions contribute to reduce recidivism rates and integrate inmates into the community. However, effective correctional interventions require eligible attention in their constant monitoring of implementation and evaluation.⁵⁰ On one hand implementation of programmes depends on objective factors such as appropriate treatment measures based on criminogenic needs, programs variety, complexity and its' systematic implementation; in the other hand contemporary research emphasize that implementation of programmes begins from a positive atmosphere in organisation, development of the institutional culture and provision of the decent working conditions. Moreover, the positive relation between correctional officers and offenders and social climate in the facilities is crucial.⁵¹

As has been argued elsewhere⁵² process of social rehabilitation in Lithuanian correctional facilities is inconsistent, lacks integrity, evident and coherent direction. Though reports focusing on analysis of social rehabilitation prepared by prisons' administrators introduce various correctional programs, there is no knowledge about quality of its implementation, procedures of evaluation and treatment effectiveness. Hence, the aim of this study is using theoretical model, which was created in the theoretical part of this study⁵³, and focus group interviews with correctional officers to analyse correctional interventions programs in Lithuanian penitentiary institutions and to reveal different problematic issues of its implementation. The research is based on empirical data gathered in 5 different Correctional facilities during focus group interviews with specialists of social rehabilitation section (including psychologists).

The research shows that Lithuanian correctional facilities have an ingrained formal approach, based on quantitative parameters, emphasising figures of completed programmes and number of their participants. It helps to demonstrate that programmes are applied and the employees are fully trained and properly prepared to perform these programmes. However, the specialists of social rehabilitation, who participated in the study, state that the managing authorities are rarely interested in the quality of the programmes that are

⁵⁰ See Lipsey M. W., Landenberger N. A., Wilson J. S., 2007; Andrews D. A., Bonta J., Wormit J. S., 2011.

⁵¹ See Landenberger N. A., Lipsey M. W., 2005; Stasch J., Yoon D., Sauter J., Joscha H., Dable K. P., 2018.

⁵² More: Dermontas J., 2001, 2004; Malinauskaite A., Uscila R., 2010; Sakalauskas G., 2015, 2017; Žemaitaitytė I., Čiurinskienė D., 2004.

⁵³ See Vaičiūnienė R., Viršilas V., 2017.

implemented. Employees expressed their great disappointment regarding the existing approach to the correctional programmes and their application. On the one hand, employees said that social rehabilitation is deemed a secondary objective of the institution, to which the aforementioned formal implementation should be fully sufficient. On the other hand, all capabilities of institutions are focused on the performance of protection and supervision functions of the sentenced persons; meanwhile, social rehabilitation remains a declarative aim, depending on the initiative of employees.

It is also important to emphasise that a long-standing debate on the revision of functions performed by the specialists of social rehabilitation, does not acquire any realistic, practical basis. Employees feel underestimated because they are often required to solve domestic issues and to perform functions related to such matters; thus, their competences related to the social work remain hidden and invisible. The application of dynamic security, which had to solve redistribution of functions, not only didn't help to restructure departments and functions of social rehabilitation, but also increased conflict between specialists of social rehabilitation and, in their opinion, a prioritised level of protection and supervision. Therefore, specialists of dynamic security, who had to become an integral part of the social rehabilitation system, currently are oriented to the fulfilment of the needs of protection and supervision department by their subordination and functions. However, some successful examples of dynamic security in the Lithuanian correctional facilities raise hopes that good practice will be taken over and implemented in the entire system over time.

According to the study participants, the matter of motivation of employees remains extremely sensitive in such gloomy context regarding the support of social rehabilitation on the organisational level. Although the participants viewed favourably to qualification development opportunities, related to the performance of social rehabilitation programmes; however, they expressed hard feelings towards motivational measures due to the existing careless approach to one of the primary functions, performed by social rehabilitation employees – the fulfilment of correctional programmes. In fact, priorities given to the functions, which are not related to rehabilitation, demotivate employees; therefore, the lack of a clear motivational system is particularly prominent. It can be assumed that programmes are held by demotivated and undermined officers, who lose their faith due to an existing belief that interventional programmes may not have a positive impact on the resocialisation progress of offenders. Thus, the number and a variety of programmes, adapted under such conditions, completely lose their sense.

The risk assessment tool "OASys" is the most extensively applied measure in Lithuanian correctional facilities, however, it can be stated that "OASys" is not performed in its full scope at the correctional facilities because the part, allowing to evaluate the risk of serious harm, is not performed; therefore, level of risk assessment of criminal behaviour is not fully justified. The study participants have also emphasised that they feel the lack of support from the controlling bodies (in this case, the Prison Department), which do not avoid to express their mistrust in employees by holding meetings of instructing nature, where doubts are expressed regarding competences of employees, instead of training of officers (interventions and supervisions) and development of their qualification. Such institutional approach of the highest level has a significant negative impact on the officers' motivation to work, as well as self-assessment and evaluation of their contribution to the entire correctional system.

Having analysed the application of the approved programmes, it can be stated that programmes, which are most widely used in the correction houses are “EPP” (Behaviour-Conversation-Change), “R.A.K.T.A.S.”, “Tik tu ir aš” (One-to-One) and “Development of Social Skills of the Sentenced Persons”, as well as, “EQUIP” and “EPP” in the juvenile correction houses. During the study, many social rehabilitation specialists were sceptical about the approved programmes. The study shows that employees lack the encouragement to perform these programmes. Such sceptical opinion occurs due to the culture of disbelief in correctional programs, formed by the authorities of institutions, and mistrust in personnel, who is conducting these programs, as well as the lack of studies that would demonstrate the efficiency of such programmes and scientifically justify their effectiveness.

The study also shows that rehabilitation work in the correctional facilities is mainly based on the large number of unauthorised correctional programmes and positive employment measures, fulfilled by social rehabilitation specialists and psychological service officers, using external partners from the state and municipal institutions (schools and labour exchange), as well as religious communities. However, the effectiveness of these programmes cannot be measured because documentation of the aforementioned measures is not collected; meanwhile, training of officers how to apply such programmes is not defined and, in fact, is the result of officer’s self-education because supervisions and interventions of programmes are not performed, and content of such programmes are not always fully understood.

In conclusion it is important to note that in order to achieve the qualitative progress of application of social rehabilitation in Lithuanian correctional facilities, it is important to focus on the motivation and qualification of social rehabilitation specialists, and, above all, on the development of institutional culture, supporting and appreciating the objective of social rehabilitation. The application dynamic security should be improvement and performed by taking over the good practice. Successful application of dynamic security could also become an important element forming the qualitative approach to social rehabilitation in all largest Lithuanian correction houses.